

USPOREDNA ANALIZA GOVORA DONJIH BILJANA I ŠKABRNJE

IVAN MAGAŠ

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR – 23000 Zadar
imagas@unizd.hr

UDK: 811.163.42'28(497.5
Donje Biljane : Škabrnja)
Pregledni članak
Primljen: 13. 12. 2018.
Prihvaćen za tisak: 10. 12. 2019.

U ovome članku uspoređuju se govori dvaju susjednih mjesta zadarskoga zaobalja – Donjih Biljana, čiji je govor novoštokavski jekavski, i Škabrnje, čiji je govor novoštokavski ikavski. Govori se opisuju na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini, u skladu s uzusima klasične dijalektologije. Premda su ovi ravnokotarski govori već stoljećima susjedni, među njima nije bilo gotovo pa nikakva utjecaja. Govor Donjih Biljana, prema dostupnim saznanjima, prvi je detaljnije opisan govor pravoslavnoga stanovništva u Ravnim kotarima. Škabrnjski se pak govor dobro uklapa u sliku do sada istraženih novoštokavskih ikavskih govora zadarskoga zaobalja.

KLJUČNE RIJEČI:

dijalektološki opis, Donje Biljane, novoštokavski ikavski, novoštokavski jekavski, Ravni kotari, Škabrnja

* Diplomski rad istoga naslova autor ovoga članka obranio je u rujnu 2015. godine na Sveučilištu u Zadru. Mentor pri izradi toga rada bio je prof. dr. sc. Josip Lisac. Ovaj je članak ponešto izmijenjena i skraćena inačica toga rada.

1. UVOD

Do objave prvoga dijela *Hrvatske dijalektologije* (2003) prof. Josipa Lisca novoštokavski ikavski govori zadarskoga zaobalja i sjeverne Dalmacije općenito nisu bili dovoljno proučeni, a podaci o njima nisu bili dostupni na jednome mjestu. U posljednjih 15-ak godina poraslo je pak zanimanje i za ove govore. Depopulacija ruralnih područja posljednjih je desetljeća uzela maha, no time je poraslo zanimanje za lokalne idiome – objavljen je određeni broj (više ili manje kvalitetnih) rječnika govora pojedinih mjesta, čime je istaknuta njihova nematerijalna vrijednost. Obavljena su i dijalektološka istraživanja u Kruševu, Pridrazi, Vrani, Polači, Popovićima, Starigradu itd.; neki članci o novoštokavskim govorima zadarskoga zaobalja tek trebaju biti objavljeni.¹

Okolo Zadra vlada iznimno zanimljiva jezična situacija; sam grad u većini i mnogo sela u njegovu zaleđu pripadaju zapadnomu (novoštokavskom ikavskom) dijalektu, dok se u radijusu od dvadesetak kilometara nalaze i govornici srednjoločakavskoga dijalekta, južnočakavskoga dijalekta i istočnohercegovačko-krajiškoga (novoštokavskoga (i)jekavskog) dijalekta. Premda su Hrvati i Srbi štokavci zadarskoga područja stoljećima živjeli i još uvijek žive u neposrednoj blizini, ipak su i laici mogli uvidjeti jasnu razliku između njihovih govora, prvenstveno u zamjeni praslavenskoga jata – Hrvati su ikavci, a Srbi jekavci.

Treba reći nekoliko riječi i o samim mjestima koja se nalaze u naslovu ovoga rada. Škabrnja je etnički stopostotno hrvatsko selo u istoimenoj općini, koje se nalazi 21 kilometar jugoistočno od grada Zadra, dok susjedne Donje Biljane, etnički gotovo stopostotno srpsko selo, administrativno pripadaju Gradu Benkovcu. Oba mjesta nalaze se u Ravnim kotarima. Prema prvim rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine, u Škabrnji živi 1425 osoba,² dok je stanovnika Donjih Biljana ukupno 94.³

Govori Donjih Biljana i Škabrnje do sada nisu zasebno proučavani, premda je izdan jedan manji rječnik škabrnjskih riječi.⁴ Kako i sam naslov govori, u ovome se radu usporedno analiziraju govori obaju sela, i to na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini. Budući da govor Srba u zadarskome zaobalju (Ravni kotari, Bukovica) nije detaljnije istraživao nakon Domovinskoga rata, a masoviji povratak mlađih

¹ Autor ovoga članka piše doktorsku disertaciju o novoštokavskim ikavskim govorima sjeverne Dalmacije. Do sada je u svrhu istraživanja obišao više novoštokavskih ikavskih mjesta zadarskoga priobalja i zaobalja, a odlasci na teren nastaviti će se i u sljedećim godinama.

² Prema: http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/firstres/htm/H11_Zup33_4456.html.

³ Prema: http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/firstres/htm/H11_Zup33_0175.html. Kažemo *ukupno* jer Donje Biljane imaju četiri relativno zasebna zaseoka: Trljuge, Škoriće, Veljane i Deviče. U Škabrnji je povezanost zaselaka osjetno snažnija.

⁴ Radi se o *Rječniku govora mjesta Škabrnje* (2013) autora Mile Bašića.

govornika istočnohercegovačko-krajiškoga dijalekta na ovo područje nije izvjestan, ovo je bila jedna od posljednjih prilika da se sustavno istraži govor barem jednoga etnički (gotovo) stopostotnoga srpskog sela u krajiškome poddijalektu.⁵ O tome najbolje govori odlomak iz monografije *Antroponimija Bukovice* autora Živka Bjelanovića: „Zapadni novoštokavski jekavski govori koje Brozović (1960, 83, 1970, 388) identificira terminom krajiški poddijalekt istočnohercegovačkog dijalekta nisu dokraja istraženi. Ono što je o njima pisano, pisano je, na sreću, i dosta i kvalitetno samo s obzirom na govore Bosanske krajine (Dešić 1976; Petrović 1973), Banije, Korduna i Like (Petrović 1978, Dragičević 1986). Govori ostalog dijela ovog poddijalekta tek čekaju da budu proučeni. Kako način života zahvaćen tehnološkom revolucijom čini svoje, moglo bi se dogoditi da zajedno s današnjim generacijama starijih stanovnika iščeznu i oblici govora kakvi su postojali u Kninskoj krajini, Bukovici i Ravnim kotarima više od dva i pol stoljeća.” (Bjelanović 2012: 37)

SLIKA I. Položaj Škabrnje i Donjih Biljana u odnosu na Zadar i Benkovac (Google karte)

1.1. METODOLOGIJA RADA I ISPITANICI

Kako u svrhu analize govora nije bilo moguće ispitati sve stanovnike Škabrnje odnosno Donjih Biljana, trebalo je odabrati nekoliko onih koji će najvjernije reprezentirati govor svojega sela.⁶ Budući da je Škabrnja ostala bez velikoga broja stanovnika nakon masakra

⁵ Koliko je budućnost Donjih Biljana neizvjesna, najbolje govori podatak da su dva najmlađa stanovnika 2014. godine bili 33-godišnjaci, a od 1995. do 2015. godine sklopljen je u mjestu samo jedan brak. O tim temama na snimci govori Zvezdana Vukša.

⁶ Dalo bi se raspravljati o tome što je najvjernija reprezentacija govora nekoga mjesta, no u hrvatskoj dijalektologiji uobičajeno je da ispitanici u dijalektološkim istraživanjima budu osobe koje nisu dugo

u studenome 1991.,⁷ a Donje Biljane opustjele su nakon vojne operacije Oluja u kolovozu 1995.,⁸ nije moguće pronaći stanovnike koji su rođeni u jednome od tih dvaju sela i koji su u njemu proveli čitav život. Analiziran je stoga govor četvero ispitanika iz svakoga sela.

Stanovnici obaju sela ispitivani su metodom intervjuja, i to na način da je autor ovoga članka kao ispitivač postavljao različita pitanja općega tipa (o djetinjstvu, o životu na selu nekad i danas, o problemima i željama itd.) na koja su ispitanici davali duže ili kraće odgovore, ovisno o svojim željama i otvorenosti za razgovor. Riječ je dakle o više-manje slobodnome govoru svih ispitanika koji je sniman mobilnim uređajem.⁹

Da bi analiza bila preglednija, svaka je od četiri istražene jezične razine prikazana na sljedeći način: prvo se zasebno analizirala jedna razina govora Donjih Biljana (npr. fonološka), zatim (također zasebno) ista ta razina govora Škabrnje, a tek su potom prikazane neke razlike između pojedinih obilježja obaju sela na toj jezičnoj razini. Naravno, u analizi je prednost dana onim varijablama koje se spominju u većini hrvatskih dijalektoloških radova. Budući da su te varijable uglavnom fonološke i morfološke, razumljivo je da je leksiku i sintaksi u radu posvećeno manje prostora.

U Škabrnji su ispitani Martin Bilaver (r. 1921.; MB), Stana Jurić r. Bilaver (r. 1933.; SJ), Kata Pavičić r. Ražov (r. 1934.; KP) i Ante Bilaver (r. 1976.; AB) te je analizirano ukupno 51:28 minuta govora. U Donjim Biljanama ispitani su: Mile Škorić (r. 1940.; MŠ), Živko Ševo (r. 1940.; ŽŠ), Đorđe Lakić (r. 1956.; ĐL) i Zvezdana Vukša r. Lakić (r. 1964.; ZV) te je ukupno analizirano 59:37 minuta govora. Svi ispitanici dali su svoj pristanak za sudjelovanje u istraživanju, a svi primjeri koji se daju u jezičnoj analizi zabilježeni su na snimkama i ne donose se nužno u kanonskome obliku.

boravile izvan svojega mjesta i da njihov govor bude određen kao onaj koji je najbolji za analizu. Pokušao sam se tih uzusa držati i u ovome istraživanju, no objektivne okolnosti u Donjim Biljanima uvjetovale su drukčiji pristup u pronalasku ispitanika.

⁷ U Škabrnji su neposredno prije početka Domovinskoga rata, prema popisu stanovništva Republike Hrvatske iz 1991. godine, živjela 1953 stanovnika (više informacija na: www.dzs.hr), dok je prema popisu iz 2001. stanovnika bilo 1424 („Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, popis 2001.”; dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_01_01/h01_01_01_zup13-4456.html).

⁸ Donje Biljane imale su 1991. godine 1051 stanovnika (više informacija na: www.dzs.hr), dok je stanovnika 2001. bilo tek 13 („Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, popis 2001.”; dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_01_01/h01_01_01_zup13-0175.html). Broj stanovnika Donjih Biljana 2015. godine ipak je bio veći (prema riječima ispitanikā oko 100), no povratnici u selo uglavnom nisu bili mlađi stanovnici.

⁹ Snimke su nastajale od studenoga 2014. do ožujka 2015. godine, a na terenska istraživanja s autorom članka odlazili su Mira Magaš, Rajko Lakić, Antonio Sladić, Vice Šunjić, Zvonimir Dujmić, Anica Ražov i Tomislav (Slavko) Ražov. Na pomoći zahvaljujem i Milenku Lakiću, Aleksandru Vukši, Ozani Zelić, Barici Bilaver, Anti (Puljkanu) Pavičiću i Mileni Gurlici. Na korisnim savjetima zahvaljujem kolegi Josipu Galiću s Odjela za kroatistiku.

1.2. NAPOMENE O TRANSKRIPCiji I DRUGE NAPOMENE

Apostrofom (') iza grafema (*l* i *n*) označen je palatalni izgovor glasova, a potencijom (npr. ⁿ) oslabljen izgovor. Lukom (\frown) su spojena dva vokala koji se izgovaraju kao cjelina (diftong) na granici morfemā. U analizi govora u zagradama su, tamo gdje je to bilo potrebno, navedeni inicijali ispitanika koji je izgovorio pojedini primjer/rečenicu.

2. USPOREDNA ANALIZA FONOLOŠKIH OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA I ŠKABRNJE

Samoglasnički inventar obaju govora čini pet vokala (*a, e, i, o, u*) koji mogu biti dugi ili kratki, a slog može nositi i *r* te poluglas nastao redukcijom nekog od pet vokala. Suglasnički pak inventar čine sljedeći fonemi: *b, c, č, ć, d, ž, ź, f, g, x, j, k, l, ʎ, m, n, ŋ, p, r, s, š, t, v, z* i ž.¹⁰ O nestabilnosti nekih od tih fonema bit će riječi u nastavku.

2.1. FONOLOŠKA OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA

2.1.1. VOKALIZAM

Najznačajnije je obilježje u vokalizmu Biljana Donjih refleks jata (**ě*) koji je u većini slučajeva jekavski. U dugim slogovima javljaju se primjeri: *svjēta, promjēnti, ūvjēk, mjēñā* ‘mijenjao’, *sjēno* i drugi. Refleks jata gotovo je redovito jekavski u odričnome prezentu: *njēsam, njēsi/njes* ‘nijesi’, *njēsmo*, a tek se sporadično javlja ikavska zamjena (*nisu*). U trećemu licu jednine uobičajen je dvosložan oblik *nije*. Ikavski je jat ispred *o* u glagolskim pridjevima radnim *čījo* ‘htio’, *đđñō* ‘odnio’, *dūñō* ‘donio’ te u imenici *dio*. Javlja se i tzv. sekundarni jat (prijelaz *ir* u *ijer*) u primjeru *kumpijērā* (ĐL)¹¹. Dvosložan je odnosno ijekavski jat u primjerima *prījē* i *dvīje*. Ipak, mnogo su češći oblici *dvī, dvīsto*. Ikavski je jat i u obliku *rāzumīm*. Nenaglašeni kontinuant jata često se reducira: *živla, nēdļom, vīđti*. U kratkim slogovima zabilježeni su primjeri: *mjēsēca, vjenčāne, zāsjedēm, vjērūj, ʎēpšī, nāmještāj, dōļe, svjētla, pjēvalo, vjērovā, starosjēdioci, prōsjedi* ‘prosvjedi’, *vjerovātno* i drugi. Iza *r* dolazi ekavski refleks

¹⁰ U govoru Donjih Biljana eventualno možemo govoriti o *s* kao još jednome fonemu.

¹¹ Leksem *kumpijēr* izgovorio je samo jedan ispitanik (ĐL), iako je još jedan (ŽŠ) prilikom upoznavanja s ispitivačem izjavio da su stanovnici njegova sela prepoznatljiviji upravo po navedenome leksemu, ali i po leksemima *mūst* ‘most’ i *smūkva* ‘smokva’ – potonja dva nisu zabilježena na snimkama, ali potvrđuju u govoru Donjih Biljana zatvaranje *o > u* iza nazala *m*.

jata, bez obzira na to je li dug ili kratak: *ùmrēti, srētan, srēca, trēbā, vrēme, pòtrebno, prēvrēcē se, rēc, srēdnī, grēšīm, rešēne, prēžēs, pòtrebna, vrēdāmo, vrēcēca, nāprēd, pòmrrēti*. Sporadično se ipak javlja slijed *r + j* (primjerice *rjēči*). Javlja se i leksem *cēsta*. Redovit je zamjenički prefiks *ne-*: *nekidān, nēko* ‘netko’, *nēže* itd.

Poluglas je u jakome položaju očekivano dao *a* (npr. *dān-dānaskē, (j)ēdan*). Javlja se mnogo primjera u kojima se poluglas ostvaruje u pozicijama gdje je došlo redukcije vokala, i to kod svih ispitanika u nenaglašenome prezentu glagola *biti* (*səm*).

Prednji nazal (*ɛ*) dao je *e* (*žédni, mēso, dēse(t)* itd.), a stražnji nazal (*ɔ*) dao je *u* (*pútom, žènōm, mûš/mûž*).

Inicijalna skupina **w̥b-* beziznimno kod svih ispitanika daje *u-*: *u sēlima, ùvjē(k)*.

Samoglasno *l* prešlo je u *u*: *spūž* ‘puž’, *pun* i dr.

Dočetno se *-l* vokalizira u *-o*: *umro, razradijo, rodijo, govorijo* i dr. Ipak, dočetni slijed *-al* (vjerojatno preko međufaze *-ao*) daje *-a*: *pōsā, kā* ‘kao’, *pokazivā, glēdā, imā, òtsā, znā* ‘znao’, *dōšā, rēkā/rēkā, zvā, pōkrā, mjéna, išā, urgirā, žāvā* (uz *žāvō*). Tek se sporadično javljaju primjeri u kojima nema stezanja (npr. *ðrao səm, imao sam*), vjerojatno pod utjecajem standarda¹². Slijed *-eo* stegnut je u *-e*: *pōčē, ùžē*.¹³ Svakako je zanimljiv oblik *bīje* ‘bio’ koji se sporadično pojavljuje kod svih ispitanika, a vjerojatno je usvojen pod utjecajem susjednih idioma štokavca ikavaca, u kojima je takav oblik redovit. U primjeru *èrodrom* otpao je prvi vokal (*a*). Zijev se, osim stezanjem vokala, može ukloniti umetanjem sonanta (*karivōla*) ili (kon)sonantizacijom drugoga vokala (*avtōbūs/a^vtōbūs, àptopúta, èvra*), no česti su i primjeri u kojima je sačuvan slijed dvaju vokala: *autōbūs, u Eurōpi, zāvou, kào/kāo, àuta*. Prema genitivu *záseoka* dobiven je analoški nominativni oblik *záseok*.

Redukcije nenaglašenih vokala izrazito su jake. Najčešće se reducira *i*: *gōdnē, ròdla, al, bìl* ‘bìli’, *nego b sàmo, kúpti, múrla* ‘morala’, *uklōpla, dēslo, promjénti, mūčlo, poklōnli, u Bižánma, òmladnē, rádlo, tōlkō, donòslo, xránlo, u grùp lúdi, zgrābli, Lákca, Škórca* itd. Često se reduciraju i ostali nenaglašeni vokali: *òvlikō, dògne* ‘dogone’, *òc kásti* ‘hoću kazati’, *pòksaj òvō, pòksaj ònō, i(z) Zə^mmnika* ‘iz Zemunika’, *ùjtru, bilo nāskē j* ‘bilo nas je’. U svim su ovim primjerima redukcijom vokala riječi izgubile jedan slog.

Ponekad redukcija nenaglašenih vokala dovodi do pojave glasa *šva* jer nastaje spoj dvaju (kon)sonanata koji se bez poluglasa ne može izgovoriti ili bi se jako teško izgovorio: *nìkəkāv, nəkidān, asvəltirajū, škəcāvīnami, Zəmùntk, bēz məšīnē, ù Zədar, ubijajū se, čətrūne, pəməgali* itd.; pri tome je *šva* nositelj jednoga sloga. U primjerima

¹² Bilo hrvatskoga standardnog jezika bilo srpskoga standardnog jezika.

¹³ Usporedbe radi može se istaknuti podatak da se u govoru srpskoga stanovništva u obližnjemu području Bukovice slijed *eo* uglavnom steže u *ō* (*pròvō, pōčō, prōklō*). Prema: Bjelanović 2012: 39.

Sòvare ‘Suhovare’, *asvaltìrajū*, *zìdali*, *imajū*, *kuməráča*, *stanəváne*, *u kāmənolōmu*, *Sənáder* također ne dolazi do gubljenja sloga, premda redukcijom nenaglašenoga vokala nastaje spoj dvaju glasova koji bi se lako mogao izgovoriti i bez umetanja poluglasa. Kod dvojice ispitanika (ŽŠ, MŠ) izgovor poluglasa ispred *m* blizak je *o*: *sə^om*, *sědə^om*, *ðsə^om*, ili *u*: *sə^um*, *sedə^umdēsēt*, *osə^umdēsēt*.

Slogotvorno *r* može biti i kratko (*Cṛnogórca*, *Hṛvāt*, *Sṛbin*, *pṛvī*, *zàkṛpili*, *dṛžavē*, *sṛlāmo*, *bṛdo* i dr.) i dugo (*bṛlām*, *obṛšeš*, *zàsṛdli*). Moguće je pronaći i primjere u kojima se slogotvorno *r* nalazi na početku riječi, na primjer *ṛmbačit* ‘naporno radi-ti’. Primjer *krəvne* (ZV) specifičan je po tome što *šva* kao popratni samoglasnik ne prethodi sonantu kao kod običnoga slogotvornog *r* (nije dakle riječ o uobičajenom slijedu *ər* gdje se *šva* ne bilježi, već o slijedu *rə*). Svakako valja izdvojiti i leksem *svekr^{ou}va* (ZV) u kojemu je popratni glas iza *r* sličan diftongu *ou*.

Nenaglašeni se vokali nerijetko mijenjaju. Tako često nailazimo na primjere u kojima se *a* mijenja u *o*: *ðboveze*, *ì^ootī* ‘uhvatī’, *ćú^oola* ‘čuvala’, *ðbovezu*, *livode*, *ðbošā* ‘obašao’, *dṛžovu*, *zabòrovti*, *pòlok* ‘polā’, *u Pòloči*, ali i na primjere promjene drugih vokala: *bolánta* ‘ambulanta’ (možda analogijom prema leksemu *bol*), *dijegnóza*, *Zomunika*, *Šṛbinik*, *pijeci*, *genarácije*. Posebno je važan prijelaz vokala *o* u vokal *u* uz nazale (ispred nazala ili iza nazala), pri čemu zatvaranje može biti potpuno (*o* > *u*), ali i djelomično (*o* > *ɔ*). Primjeri potpunoga zatvaranja su: *ùno*, *ún*, *múj*, *nùsijo*, *ùni*, *nākun*, *mùrāš*, *ùnda*, *smükve*, *múralo*, *gùnī*, *ùndā*, *müğā*, *kùm* ‘komu’, *nūvīnā*, *mùžda* itd. Češće možemo govoriti o djelomičnome zatvaranju (*òn*, *dònošī*, *òndā*...), dok u velikome broju primjera nema nikakve promjene. Zatvaranja *o* > *u* i *o* > *ɔ* može biti i u slučajevima kada nema dodira s nazalima: *od òvug*, *ùpēt*, *dùlaziti*, *u pulitku*, *dīrektōr*, *kòlo*, *négov*, *òkolo*.

Inicijalno *je-* može se čuvati (*jèdan*, *jèdna*, *jèste*, *jedànājsti*, *jèdnōm*, *na jètri*, *jèbēm* i dr.), ali može i prijeći u *e-*: *èdna*, *èdno*, *èdnōga*.

Prijelaz *ra* > *re* zabilježen je u primjeru *rēpca* ‘vrapca’, dok u primjeru *zārāsla* nema takve promjene. Nisu zabilježeni ni primjeri tipa *kresti*.

2.1.2. KONSONANTIZAM

Jedna od posebnosti konsonantizma pojava je suglasnika *ś*: *śutra*, *prekśutra*, *poślední*.¹⁴ Primjeri sa suglasnikom *ž* nisu zabilježeni.¹⁵

Nestabilni su glasovi *x* i *f*. Glas *x* najčešće se ne ostvaruje, posebno na početku i na

¹⁴ Izgovor ovoga fonema/alofona tek je neznatno mekši u odnosu na *š* u drugim pozicijama. Pitanje je stoga treba li ga uopće označavati kao *ś*.

¹⁵ Ovaj podatak spominjem zato što Josip Lisac u svojoj monografiji o štokavskome narječju na 100. stranici spominje da se taj suglasnik često javlja u istočnohercegovačko-krajiškome dijalektu.

kraju riječi/sloga (*òdmā, òće, òc ti* ‘hoću ti’, *krù* (uz primjer *krùv*), *àj, òsta* ‘ostah’, *ćèla* ‘htjela’, *òd nī, ćījo* ‘htio’, *Dòní, ìladu, ráni, èkta* ‘hekta’, *osə^umdesetī, Tīnskī, Òstrovičkī, ùvatlo...*), no ima i podosta primjera u kojima je *x* ostvaren (*zàxtjēvamo, otxránijo, xrásti, Xolànžan* ‘Nizozemac’, *nīx, psīxa...*). Redovito se fonem *x* ostvaruje u primjerima *Xīvāt, Xīvātska, xīvātskō* i sl., kao i u leksemu *xlēb*¹⁶, dok se u intervokalnome položaju mijenja fonemima *j* (*snāja*, uz *snājka*), *k* (*Sùkovārā*) ili *v* (*krùva*). Skupina *xn* na početku sloga promijenjena je u *kn* (*tèknika*). I na početku riječi *x* se može zamijeniti drugim glasom (dvojako: *xòtel/kòtel*). Glas *f* čuva se češće: *pròfsòr, fāmīlija, frézu, u pròfēsijami, fèštujemo, fakultèt, fràtra, finàncijā, fīrme, fīškā, fīno, fréze, katastrofa, máfije*, no može doći i do zamjene glasom *p* ili *v*: *na pārmī, asvaltīrajū, pòvrigāš*.

U mnogim primjerima dolazi do najnovije jotacije (uzrokovane jekavskom zamjenom jata); najfrekventniji je leksem *óze* (uz gubljenje glasa *v*) koji se javio kod svih ispitanika, a zabilježeni su i primjeri: *ćèla* ‘htjela’, *žè* ‘gdje’, *nèže, nīže, óvže*. Uz ove, javljaju se i primjeri *óvdje, gdje, nīgdje, nēgdje*.¹⁷ Najnovija jotacija ni jednom nije posvjedočena u frekventnim leksemima *djèd* i *djèca*. Zabilježeni su i primjeri: *djèvēra, djèvōjke, pradjèdovi, tjèrāj, òtjerāš*.

Fonemi *l* i *n* čuvaju se kod svih ispitanika u svim uobičajenim pozicijama (*pòle, lèpšòg, bòlòga; nēmu, Nēmačkā, nīvice, pústīna* itd.), dok su posebno zanimljivi primjeri palatalnoga izgovora *l* ispred *i* u leksemima *vòl’ima* ‘volovima’ (ŽŠ) i *sèl’ima* (pored uobičajenog *sèlima*) (ĐL) te *n* ispred *i* u leksemu *stīn’ike* (ŽŠ). Praslavenski glasovi **d’* i **t’* uglavnom daju *z* (npr. *ròžen*), odnosno *ć* (npr. *dóci, noć*). Iznimka u refleksu **t’* jesu leksemi *ùopšte* i *òpština*. Ispitanik ŽŠ govori *òpćina*. Jasno se u izgovoru razlikuju dva para palatalih slivenika (*ć/ć* i *ž/ž*): *čàtrūn, vòće, Smīlčić; dažbine, óze* itd. Zabilježen je samo štakavski refleks skupina **st’/*sk’*: *štāp, štédū*.

Dočetno *-m* uglavnom ne prelazi u *-n* (*lòšīm pútom, pòtječēm, sa nīkīm, kàžēm, vīšnōm māraskōm, sādīm, nēđlom...*), ali sporadično se kod svih ispitanika javlja i ta promjena, i to u prvome licu prezenta: *znān, mīslīn, mòren* ‘mogu’ i sl. Redovito *m*

¹⁶ Leksem *xlēb* nije uobičajen za stanovnike Donjih Biljana jer u značenju ‘kruh’ dolazi *krù/krùv*. Ispitanik ŽŠ ispričao je autoru članka anegdotu: iseljenik N. N. iz Donjih Biljana, nastanivši se poslije Domovinskoga rata u današnjoj Republici Srbiji, više je puta u trgovini zatražio *kruh*, no svaki je put nailazio na neugodno odbijanje prodavačice. Kada je nakon nekoliko dana prodavačica shvatila da bi zauvijek mogla izgubiti mušteriju, pozvala je iseljenika u svoju trgovinu i ponudila mu *kruh*, što je N. N. odbio, rekavši da „danas želi baš *hleb*”.

¹⁷ U govoru Rajka Lakića, strica ispitanice ZV koji je rodom iz Trljuga, ali već nekoliko desetljeća živi u Zadru, uopće se ne mogu pronaći primjeri s najnovijom jotacijom. Oblici poput *gdje, ovdje* i sl. uvezeni su i u govoru ispitanika. Pomalo je kontradiktorna rečenica ispitanika ĐL: *Óvdje je sāmò gòvorno „žè si?”*

prelazi u *n* u riječima *òsan*, *osandèsèt*, *òsansto*. Skupina *mt* daje *nt* u primjeru *pântīm*, a skupina *ćn* prelazi u *tn* u primjeru *vòtnāke* ‘voćnjake’. Skupina *dn* može sporadično prijeći u *dl*, što potvrđuje primjer *nājplòdlijò* ‘najplodnije’.¹⁸

Pojava protetskoga *j* gotovo je redovita u leksemu *jòpē* ‘opeť’, a zabilježen je i primjer protetskoga *v* u primjeru *u vāvlju* (ŽŠ), no moguće je da je ovdje ipak riječ o uklanjanju zijeva umetanjem sonanta.

Dočetni zvučni šumnici vrlo se često obezvučuju.¹⁹ Tako su zabilježeni sljedeći primjeri: *sāt* ‘sad’, *kud sam gòt*, *rázet* ‘razred’, *mûš*, *mlât* ‘mlad’, *kùrus* ‘kukuruz’, *bēs òbzīra*, *vinugrāt*, *nīkat*, *nárot*, *kūt* ‘kud’.

Prijelaz *ž > r* zabilježen je u prezentu glagola *moći*: *mòren*, *nè merem*, *nè moreš* / *nè mereš*, *nè more* / *nè mere*. Javljaju se i primjeri bez promjene poput *mòžemo*, *nè mogu* te allegro-oblici *mòš*, *nè moš* i *nè meš* – rečenica *Ti to ne moš i ne meš ti to ni da dospiješ* (ŽŠ). U konektoru *kae* ‘kaže’ riječ je o ispadanju glasa *ž*.

Suglasničke skupine na početku riječi/sloga vrlo su često pojednostavnjene. Tako se javljaju primjeri: *tīcē*, *šènicu*, *rēpca*, *něko*, *nīko*, *nācī* ‘znači’, *nāš* ‘znaš’, *kò*, *žē*, *čēlā* ‘pčelā’, *čerka* i dr. U primjerima *ob̄šes̄*, *br̄eska*, *vākā* ‘ovakva’ te u vrlo frekventnome leksemu *čòek* dolazi do ispadanja glasa *v*, a u primjerima *bogàstvo*, *l̄ustva*, *dēvestò* do ispadanja glasa *t*. Postoje i drukčija pojednostavnjivanja, u primjerima poput *bolánta/abulánta*, *połopriveda*, *rázet*, *mīšīm* ‘mislim’, *kòmbāj*, *kātaskā* ‘katastarska’ i dr.

Završni se suglasnici *t* i *k* ponekad ne izgovaraju: *dēse*, *ūvjē*, *pètnājs*, *pedèsē*, *dvacē* ‘dvadeset’. U primjerima *ūvecē*, *nāvecē*, *mātē* ne izgovara se dočetno *r*.

2.1.3. PROZODIJA

Govor Donjih Biljana, kako smo rekli, pripada novoštokavskom istočnohercegovačko-krajiškom dijalektu, što znači da naglasni inventar čine dva silazna i dva uzlazna naglasna te zanaglasne duljine. Na jednosložnim riječima mogu se u načelu nalaziti samo silazni naglasici (*djèd*, *rāk*, *mûš* ‘muž’, *ūn* ‘on’, *tò*). Izuzetak su primjeri tipa *bīl* ‘bili’ u kojima je otpao završni slog. Na prvome slogu dvosložnih i višesložnih riječi može se nalaziti bilo koji od četiriju naglasaka: kratkosilazni (*srēca*, *dvòje*, *kūca*, *srūšena*, *prèksutra* itd.), kratkouzlazni (*zèmlja*, *ùnuka*, *Bòžic̄*, *kòmšija*, *dòlaziti* itd.), dugosilazni (*ūra*, *sērija*, *mlādā*, *nēmāmo*, *sādīmo*) i dugouzlazni (*óvca*, *národ*, *čerka*, *zgnéčiti*, *záseoka* itd.). Na unutarnjim su slogovima višesložnih riječi uzlazni naglasici: *razīna*, *kolīca*, *Biłánima*, *uzurpácija*, *Jugòslāvija*, *starosjèdioci*,

¹⁸ Drugi leksemi redovito imaju skupinu *dn* (npr. *popòdnē*).

¹⁹ U obzir se ne uzimaju primjeri u kojima je došlo do jednačenja po zvučnosti.

saobraćajnica itd. U višesložnim riječima stranoga porijekla ipak se može pojaviti i silazni naglasak na unutarnjemu slogu: *turizam*, *aroma*, u *Portugálu*, *avtòbús*. Silazni naglasak na unutarnjemu slogu javio se i u primjerima *vjerovàtno* i *na želj⁴cu*. Nije zabilježen ni jedan primjer naglasaka na zadnjemu slogu u dvosložnim i višesložnim riječima ako izuzmemo anglizam *okê* (ŽŠ).

Gotovo se redovito čuvaju zanaglasne duljine u svim očekivanim pozicijama i oblicima: *ļēpšē*, *pòsā*, *ùstanē*, *nēkā*, *nē znām*, *kòjō*, *ròdū*, *òdmā*, *tāpkā*, *djēcē*, *òvō*, *ùdāla*, *ròdenī*, *pērēm*, *čīstīm*, *rībām*, *kūcōm*, *bōļē*, *būdē*, *òdmognēš*, *prāvīma*, *mjénā* ‘mijenjao’²⁰, *stārī* ‘starih’, *lúdī* itd. Kada se iza naglašenoga sloga nalaze dvije duljine, najčešće ne dolazi do skraćivanja ni jedne od njih: *prīcūpī*, *gòdīnā*, *pòlīrām*, *pòstūpī*, *vjēkōvā*, *Tļļūgā*, *Xļvātskē*, *stābālā*, *izvūkā*, *pedēsētī* ‘pedesetih’, *ònījā* ‘onih’, *nūvīnā*, *ļlādā*, *Sūkovārā* itd. Sporadično može doći i do kraćenja zanaglasnih duljina, najčešće uslijed velike brzine govora (npr. *tāko*, *ùnda*, *pòmāžu*, *jēdīna* i dr.). U genitivu zamjenica *òvāj/òvō* i *ònāj/ònō* češće nema zanaglasne duljine, pa je tako *òvog* i *ònog* frekventnije od *òvōg* i *ònōg*.

Prenošenje silaznoga naglasaka na prednaglasnicu veoma je često; naglasak pri tome najčešće mijenja intonaciju: *zā tū*, *zā svakīm*, *nā leto*, *ù kuću*, *ù Zadar*, *ù cřkvu*, *od mēne*, *nā rupu*, *i šume* ‘iz šume’, *òd nās*, *pò meni* itd. Beziznimno se naglasak prenosi na česticu *ne* u negiranome prezentu i imperativu: *nē smētā*, *nē idū*, *nē znajū*, *nē pītāš*, *nē možemo*, *nē vrēža*, *nē dāj*, *nē bōj se*.

Uobičajeno je i neoslabljeno prenošenje naglasaka na proklitiku: *zā Biļane*, *pò Nadīnu*, *zā Veļāne*, *nā Veļāne*, *nā pamēt*.

Svakako treba izdvojiti primjere *zá nas* i *zá vas* u kojima se naglasak pomiče na proklitiku, ali pritom se ne realizira kao kratkosilazni ili kratkouzlazni, kao u ostalim primjerima, već kao dugouzlazni. Najvjerojatnije je riječ o analogiji prema primjerima *zá me*, *zá te*, *zá se*.

Naglasak se može prenijeti i na veznike *i* i *ni* kada se njima pojačava značenje punoznačne riječi: *ī sām*, *šēsť ī pō*, *ī dvī*, *miliļōn ī pō*, *dēsēt ī pō*, *nī stō*.

U prezentu *rāzumīm* (< *razumīm*) naglasak je pomaknut prema početku riječi.

Javlja se i znatan broj primjera u kojima se silazni naglasak ne prenosi na prednaglasnicu: *u mīrāz*, *na mōre i tō*, *u kòlo*, *ni mūžu*, *na jētri*, *kroz Biļāne*, *u nòvine*, *u vārošu*, *u Rāvnīm kotārīma*, *u Īndiju*, *za stārce*, *u Smīlčīcu* itd. Ponekad se u istoj rečenici mogu javiti primjeri prenesenoga i neprenesenoga naglasaka, npr. *i mlāda i stāra* (ZV).

U nekoliko frekventnih leksema javlja se naglasno kolebanje. Tako imamo

²⁰ Duljina u primjerima glagolskoga pridjeva radnog u jednini muškoga roda nastaje nakon uklanjanja zijeva kontrakcijom (*ao > ā*).

primjere lokativa *na sèlu / u sèlu / u ò'omē sèlu*. Najzanimljiviji je primjer kolebanja *sèlo ko sèlo* (ZV). Kolebanje se javlja i u prezentu glagola *imati*: *imām/imām, imāmo/imāmo*. U trećemu licu jednine muškoga roda glagolskoga pridjeva radnog javljaju se oblici *imā* i *imā*. U prezetu glagola *ići* javlja se: *idēm, idū, idēš, idē, idū*. Zanimljivo je i kolebanje u naglasku pridjeva radnoga glagola *reći* u primjeru *nīko mēni jōš rúznē rjēči nīje rēkā, nit sam jā kōme rēkā* (ĐL). Genitiv zamjenica *taj* i *to* može kod istoga ispitanika glasiti *tōgā* i *tōgā*.

Genitiv zamjenice *ja* redovito se javlja s kratkosilaznim naglaskom na prvome slogu (*mēne*), a tako je (analoški) i u dativu (*mēni*).²¹

U nekim se složenicama može javiti dvostruki naglasak (*lōvočūvār, đsanstō*).

2.2. FONOLOŠKA OBILJEŽJA GOVORA ŠKABRNJE

2.2.1. VOKALIZAM

Najznačajnije obilježje vokalizma govora Škabrnje svakako je ikavski refleks jata u svim pozicijama. Tako imamo primjere: *pīvati, srīčo, nē sītī* ‘nē sjetī’, *misécī, nīgdi, dikod* ‘gdjekad’, *vrīlo* ‘izvor, vrelo’, *brīg, dvī, tīje* ‘htio’, *na crīvu, vinčāna, promīnje*²² ‘promijenio’, *pōnīt, nīsan, īsti* ‘jesti’, *pribācti, gōri, dīda* ‘djeda’, *rāzumīte, sīčań* ‘siječanj’, *prīsvūci, nē smīn, rīzāńe* itd. U trećemu licu jednine negiranoga prezenta glagola *biti* javlja se dvosložan jat (*nīje*), kao i u prilogu *prījē*. Nenaglašeni kontinuant jata vrlo se često reducira: *živje* (gl. pridjev radni ‘živio’), *ćútje* ‘ćutio, osjećao’, *vòlje* ‘volio’, *nēvsta, čōvk, gōr/gōr* (< *gōri*), *dōl/dōl* (< *dōli*) itd. Zabilježeni su i neki primjeri jekavskoga refleksa jata: *djēčijēg, prīmījēńēńā ūmjetnōst* (AB).²³ Javlja se prefiks *ni-*: *nīkidāń* ‘nekidan’, *nīko*²⁴ ‘netko’, *nīkāko* ‘nekako’, ali i *ne-*: *nēkī* (AB). Ekavski refleks jata zabilježen je u dočecima priloga: *pōslēń, óde* i *únde*.

Poluglas je u jakome položaju dao *a*: *jēdan, dānas* i dr. U primjeru *pāsu* vjerojatno je glas *a* nastao analogijom prema nominativnomu obliku (*pas*). U primjeru *u īglu* vidimo *i* kao refleks poluglasa.

²¹ Izvorno je genitiv glasio *mēne*, a dativ *menī* (prenošenjem *mēni*). Budući da je djelovala analogija prema genitivu, cijela paradigma ima kratkosilazni naglasak (Kapović 2006: 39–40).

²² U ovome je leksemu prisutan slijed glasova *n + j*, a ne fonem *nj*. Isto vrijedi i za primjere u kojima se javlja *lj* – riječ je o slijedu *l + j*, a ne o fonemu *lj*.

²³ Treba napomenuti da je logično da je u ova dva primjera refleks jata jekavski jer je riječ o nazivima koji su novijega postanja (za doplatak, odnosno srednju školu) i koji se ne prilagođavaju idiomu koji ih usvaja.

²⁴ Homonimi su dakle *nīko* u značenju ‘nitko’ i *nīko* u značenju ‘netko’ te *nīkāko* u značenju ‘nikako’ i *nīkāko* u značenju ‘nekako’.

Prednji nazal (ɛ) dao je *e*: *měso, děse(t)*, a stražnji nazal (ɔ) *u*: *pūt, pùpa, bùdi, vrúćōg*.

Inicijalna skupina **wъ*- daje *u*: *ù Škabrn̄i, u fāmīlji, ù škōli, ù zm̄ju, ù poļu, ùnučād* i dr. Frekventan je leksem *vātk* (< *vāvīk* ‘uvijek’) u kojemu je inicijalna skupina **wъ*- dala *va-*.

Samoglasno *l* dalo je *u*: *vūk, prīsvúci*.

Refleks dočelnoga *-l* ovisi o vokalu koji se nalazi ispred njega. Dočelno se *-il* vokalizira u *-ije*.²⁵ Tako se javljaju primjeri glagolskih pridjeva radnih: *rádje*,²⁶ *živije, b̄ije, mētnije, isc̄p̄ije, ròdje, ùstavije, prominje, t̄ije* ‘htio’, *d̄ūn̄ije* ‘donio’, *ćútje, òstavje, s̄itije, strāšije, obògatje* itd. Javlja se samo jedan primjer u kojemu *-il* nije dalo *-ije* (*b̄ija*), i to samo kod jedne ispitanice (KP). Dočetni slijed *-el* daje *-ē* u primjeru *pòčē*. Dočetni slijed *-al* dao je bez iznimke *-ā*: *òstā, imā, rēkā, r̄izā, zvā, òšā* ‘otišao’, *pokrivā, dòtakā, pòm̄ilovā* itd. Uobičajeni su leksemi *pòsā* i *pō* ‘pola’. Zabilježen je primjer ne vokaliziranoga *l* na kraju sloga u leksemu *držālce*.²⁷ U nekim leksemima može se pojaviti slijed dvaju vokala: *biròā*²⁸, *poòtvarali, pòudāle*. Zijev se može ukloniti stezanjem, kao u primjerima *ka/ko* ‘kao’ i *zāva* ili umetanjem (kon)sonanta (*n*): *pranūnučādi*; *v*: *u Avustrāl̄i*.

Izrazito su jake redukcije nenaglašenih vokala. Najčešće se reducira nenaglašeni *i*: *gōdnu, nēznē, pribācti, kúpti, rádje, drugārce, prominje, stòtnu, dògodnē, v̄l̄k̄i, čētri, Bārca, pogospòdli, mantòština* ‘mahnitost’, *čòvka, nāpti, zabòrovla* itd. Često se reduciraju i ostali vokali; gotovo je redovita redukcija vokala *e* u trećemu licu jednine pomoćnoga glagola *biti* koji se javlja kao dio perfekta: *kò j b̄ije; dòk se j ròdla; mēnē j (...), tūkā; bilo j nāròda; nēko j mògā; sàmo j Túme r̄izā* i sl. Općenito dolazi do redukcije nenaglašenih vokala u zanaglasnicama: *glàvnō da j đ̄ivo, gòtovo j, ùndā b, čūlo b se, jā t, đ̄ivēr m, bilo b ovācā, svē j u rédu, zāšto s tō mèčali* itd. Znatno je broj apokopa i u drugim primjerima: *zér, k sēb, k̄ūć, al, navèz* (imperativ ‘navezi’), *izáz* ‘izađi’, *rúgal* ‘rugali’, *Gálāvčan* ‘Galovčani’ itd. Česte su i afereze: *ko* ‘ako’, *vākō* ‘ovako’, *nākē* ‘onakve’ itd.

Redukcije vokala mogu dovesti do pojave poluglasa: *igr̄alo, nām* (zanaglasnica ‘nam’), *òvcān* ‘ovcama’, *tr̄ndelik̄at, tàml̄an, sedāndēsēt, osāndēsēt*, pri čemu se ne gubi slog.

Slogotvorno *r* može biti i dugo i kratko: *k̄r̄meļ, isc̄p̄ije, četv̄rtoga, čet̄nājste, čet̄dēsēt, tr̄ndelik̄at, svēk̄r̄va, đ̄žāvnom, B̄k̄c̄īnka, pr̄òst̄l̄i* itd. Zabilježeno je i ne-

²⁵ Glas *j* u ovim je primjerima interpoliran.

²⁶ U svim primjerima interpoliran je glas *j*, a nenaglašeni vokal *i* veoma često je reduciran.

²⁷ Kod iste ispitanice javlja se i oblik *držāce*.

²⁸ Nema interpolacije glasa *j*.

koliko leksema sa sekundarnim slogotvornim *r*: *křdēnce* (< *krēdēnce*), *pōtr̥bni* (< *pōtrebni* ‘potrebiti’), *břte* (< *brāte*). Uz oblike *svēkřva/s^vēkřva*, javlja se kod iste ispitanice (SJ) i oblik *svēkřuva*.²⁹ Zabilježen je i oblik *ù pot^ubi* (SJ; uz navedene primjere sa sekundarnim *r* u istome leksemu).

Uobičajene su i promjene nenaglašanih vokala. Tako imamo primjere *vinagrād*, *vetānija* ‘litanija’, *nēzedovoľan*, *pōstajalo* ‘postojalo’, *genarācija*, *livodē*, *zabōrovla*, *Gālāvčan* ‘Galovčani’, *nega* ‘nego’, *ēta* ‘eto’, *jēdvo*. Posebno je važan prijelaz vokala *o* u vokal *u* ispred nazala. Zatvaranje je najčešće potpuno (*o* > *u*): *ùnogā*, *gùnli*, *kunobārti*, *nūcōn*, *ùni*, *Túme*, *ùndā*, *ùnō*, *dunēsi*, *glāvūn* ‘glavom’, *mūmci*. Ima i zatvaranja iza nazala *m* i *n*: *nūcōn*, *mūrā* (prezent ‘mora’), *mūtka* ‘motika’, *mūj*, *mūja*, *mūjōj*. Zatvaranje u istim primjerima može biti i djelomično (*o* > *o*). Sporadični su primjeri u kojima nema zatvaranja, npr. *ōn* (uz *ūn*). Ponekad može doći do zatvaranja vokala i kada nema dodira s nazalom: *dōčekāj*, *Přkušāni*, *kōlo*, *pu kōjō* ‘po koje’, *dūšlo* ‘došlo’, *Bōg*.

Inicijalno *je-* može se čuvati: *jebācnu*, *jēdnōn* (I jd. od ‘jedna’), *jēdan*, *jēsno*, *jēdna*, *jēdnāko*, *jēdvo*, *jēdina* i sl., ali može doći i do prijelaza *je-* > *e-*: *è l(i)* ‘je li’, *ēs(i)* ‘jesi’, *èl(d)ē* ‘je li (istina) da je; je li tako’ i sl.

2.2.2. KONSONANTIZAM

Važna je posebnost konsonantizma nestabilnost glasa *x*. Glas *x* gotovo se nikada ne ostvaruje: *mlādī* ‘mladih’, *zāposlenī* ‘zaposlenih’, *dvīľade* ‘dvije tisuće’, *okō nī*, *ājmo*, *ājte*, *mantōština*, *ōdmā*, *mūjī mlādī* ‘mojih mladih’, *ōcu*, *ājde*, *ùvat* (imperativ ‘uhvati’), *rāsta* ‘hrāsta’, *sarānli* ‘sahranili’, *tīje* ‘htio’, *kāko i je vōľa* ‘kako ih je volja’. U intervokalnome položaju glas *x* mijenja se glasom *v*, *j* ili *k*: *grāva*, *ōrakovcu* ‘orahovicu’, *nījova*, *júkē* G ‘juhe’, *krūva*, *mācījē* (< *mācījē*; ‘māčehē’), *ùkuvala*, *u špākeru*. Zabilježen je samo jedan primjer u kojemu se glas *x* ostvaruje (*júxē*), no ista ispitanica (SJ) više je puta isti leksem izgovorila sa zamjenom *x* > *k* (npr. *júkē*). U leksemu *krūv* dolazi do zamjene *x* > *v* na kraju riječi, no izgovor glasa *v* pri tome može biti i oslabljen (*krū^v*). Posebno je zanimljiv leksem *svrīvřvcē* u značenju ‘povrh’ u kojemu je došlo do nekoliko glasovnih promjena; reduciran je nenaglašeni vokal *i*, a dva glasa *x* zamijenjena su na dva različita načina – prvi glasom *i* (*svřx* > *svri*; ovdje se može govoriti i o popratnome vokalu *i* stvorenome da se lakše izgovori *r* kao nositelj sloga), a drugi glasom *v* (*vřx* > *vřv*).

Glas *f* ostvaruje se nešto češće od glasa *x*. Odreda u usvojenicama imamo primjere:

²⁹ O tumačenjima porijekla glasa *u* u ovome primjeru v. Čilaš Šimpraga 2010: 184.

Frânto, frézu, u fámiliji, òd feštē dō feštē, kàfíc, u Fràncūsčkōj, fotēje, fakùltēt. Moguće su zamjene $f > v$ i $f > p$: *važólā, pòvriganē, priškaču, vjēmēntu, trēv* (drugo lice jednine imperativa glagola *trēviti < trefiti* 'sresti'). Valja istaknuti primjer *byrmentóvnicē*, u kojemu je došlo do promjene $f > v$, a zatim i do promjene $v > b$.

U svim uobičajenim pozicijama čuvaju se fonemi *l* i *n*. Primjeri čuvanja *l* su: *poļoprìveda, zabòravļān, ÷lade, kļmeļ, ļubovāle, blagosovļēno, ūļa, ū poļu, ļubūj, nēzedovoļan, stēļa, šālēš, zēļe, Kūtrovļani, Pūlkān, vōļa* itd. Primjeri čuvanja *n* su: *čēkāne, néznē, űmān* 'njima', *ű Škabrnī, nājmañī, mūnen, zá ne* 'za njih', *ññva, bādñāki, lāzāñā, jānetnē* itd. U leksemu *gñđjivo* skupina *gn* zamijenjena je skupinom *gn̄*, a u primjerima *kāšnē/kāšnē* (*kāšnē < kāšnjē < kāsniyē*) i *š ññn* prema palatalu *n̄* u palatal *š* jednači se dental *s*.³⁰ U primjeru *zátijak* glas *j* nije nastao od *l*, već od *-l* na kraju sloga (u korijenu je praslavensko **tylʷ* 'vrat').³¹ U primjeru *támļən* došlo je do epenteze glasa *l* koji uzrokuje jotaciju, a u primjeru *miļūn* do jotacije (*lj > l̄*) je došlo nakon redukcije vokala *i*. Refleks **t'* uvijek je *ć* (npr. *nôć*), a kao refleks **d'* u pravilu dolazi *ž* (npr. *izmežu*). Jasno se razlikuju palatalni slivenici *č* (*rúćak*) i *ć* (*nécē*) odnosno *ž* (*žābā*) i *ž* (*grōžže*). Zabilježeni su samo štakavski refleksi skupina **st'/*sk'*: *štāp, oko ògñšta*.

Dočetno *-m* beziznimno prelazi u *-n* u prvome licu jednine prezenta: *ñmān, jāvñn, zòvñn, znāden, nē smñn, kāžēn, mòrān, gāñān, dáden* i dr. Prijelaz $m > n$ redovit je i u instrumentalu jednine imenskih riječi svih rodova: *š ññn, nēdļōn, mòjñn* (I zamjenice 'moj'), *zā drugōn, svòjñn drúštvon, zā menōn, Sulējūn smo je zvāli, obògatje se òtñn* 'obogatio se time', *četvrtkon, nūćon* 'noću' itd. U dativu, lokativu i instrumentalu množine imenica dočetno *-m* također prelazi u *-n*: *u lēdnan, cūran, óvcan, k óvcan, gòvedñn, vòlovñn*. Postoje primjeri nenaglasnica u kojima je ova promjena redovita, ali i oni u kojima do nje nikad ne dolazi. Tako redovito u dativu imamo *van* 'vam' i *in* 'im': *što van je mātē, i donēsì in rúćak, blagosovļēno in bilo*, ali i beziznimno *nam/nəm*: *da nam je; vājik su nam se; nīje nəm višē dā; štō nam divāñī; drāgo nam bílo; Lúka s nām, brāt nam*. U dativu i lokativu jednine pridjeva u muškom i srednjem rodu i naglašenih zamjenica također ostaje dočetno *-m*: *na držāvnom, nìkom nīšta, nē*

³⁰ U primjeru *š ññn* riječ je o jednačenju po mjestu tvorbe u *sandhi*-položaju.

³¹ Da je vrlo vjerojatno riječ o općoj pojavi u govoru Škabrnjana, a ne o individualnoj značajki govora ispitanice (SJ), govori odlomak svjedočanstva škabrnjskoga mladića Marina Gurlice o ratnim strahotama u studenome 1991., koje je objavljeno na 187. i 188. stranici knjige *Naša Škabrnja: 18. studenog 1991. – 18. studenog 2001.* (2001) autora Ante Milkovića: „Mi smo morali pod biljac sakriti puške i onda smo počeli izlaziti. Kad smo izašli van, morali smo držati ruke na zatijak...” Ovo je svjedočanstvo prvotno objavljeno 18. studenoga 1992. u *Slobodnoj Dalmaciji*. Premda je pojava oblika *zatijak* u odlomku indikativna, ipak moramo ovaj podatak uzeti s rezervom jer se u zabilježenoj svjedočanstvu pojavljuje i mnogo jezičnih značajki koje ne pripadaju škabrnjskomu govoru.

dāj nīkom višē, ižēn ò svētōm Ānti, na dēbelōm crīvu. U nominativu jednine imenica također se čuva *-m* (npr. *pròblēm*). U nepromjenjivim riječima imamo *-n – sàsvīn* i *òsan*, kao i u složenicama *sedāndēsēt, osāndēsēt*. U primjerima *pūnpu* i *ùpāntit* dolazi do prijelaza skupine *mp* u *np*, odnosno *mt* u *nt*.

Protetsko *j* javilo se u primjerima *jòpē* i u *Jāndrījce*.

Nije zabilježen nijedan primjer obezvučivanja dočetnoga suglasnika.³²

Prijelaz *ž* u *r* javlja se u primjerima *nè more* (AB; isti ispitanik koristi i oblik *nè može*), *mōren* ‘mogu’ te u leksemima *odrēni, urēnāvaš*.

Suglasničke skupine na početku riječi/sloga vrlo su često pojednostavnjene: *połoprīveda, dī, cēr, blagosovlěno, kò* ‘tko’, *nīko* ‘nitko’ ili ‘netko’, *sè/s’è, èna* ‘jedna’, *nāla* ‘znala’, *nāš* ‘znaš’, *tākē* ‘takve’, *nākōg* ‘onakvog’, *popísati* ‘potpisati’, *kūmpīr, šēnčenā* ‘pšenična’, *òšā* (< *òtšā* < *òtišā*). U primjerima *zājeno, ùpanē, ispanēš, pòpanē, òtpānē* dolazi do pojednostavnjivanja skupine *dn*, odnosno do ispadanja glasa *d*.³³ U primjeru *sīdū* ‘sjednu’ skupina *dn* vjerojatno nikada i nije postojala (tj. prezentski nastavci su *-ēn, -ēš, -ē...*). Postoje i drukčija pojednostavnjivanja, poput *jēn* ‘jedan’ i *sēngič* ‘sendvič’. U leksemu *kūruz* javlja se haplogologija.

Zabilježeni su *allegro*-oblici *vīš* ‘vidiš’, *òš* ‘hoćeš’, *nēš* ‘nećeš’, *me ščīnī* ‘meni se čini’ i sl.

Treba istaknuti i neprovođenje sibilizacije u povećemu nizu primjera: *vójski* (D jd.), *u Vlāki, nā Jabuki* (L jd.), *bādñāki* (N mn.). Jotacija se javlja leksemu *grōžže*, dok je u leksemu *nētjāk* sačuvana skupina *tj* (nastala uslijed redukcije nenaglašenoga *i* u *tj*).

Uglavnom se dočetno *-r* ne izgovara u leksemima *mātē, ùvečē, vēčē* i sl., no može se sporadično javiti i primjer njegova čuvanja (npr. *jūčēr* uz *jūčē*).

2.2.3. PROZODIJA

Govor Škabrnje spada u zapadni (ikavski novoštokavski) dijalekt, što znači da se naglasni inventar sastoji od dvaju silaznih i dvaju uzlaznih naglasaka te zanaglasne duljine. Tvrdnju da na jednosložnim riječima mogu stajati samo silazni naglasci (*vūk, jā, cēr, pūt, krūv, pŕst, dī, svē* i sl.) treba shvatiti uvjetno jer se sporadično mogu javiti i neke dvosložne riječi koje su zbog brzine govora redukcijom nenaglašenoga vokala izgubile jedan slog, ali su zadržale uzlazni naglasak, npr. *ùn* (< *ùni* < *òni*), *zér* (< *zėru*),

³² Ne uzimaju se u obzir primjeri u kojima je došlo do jednačenja suglasnika po zvučnosti.

³³ Razumljivo je da u drugim primjerima sa skupinom *dn* nema ispadanja glasa *d* (*jādna, pòdnē, glādni* i sl.).

ić (< *íci*).³⁴ Na prvome slogu dvosložnih i višesložnih riječi može se nalaziti bilo koji od četiriju naglasaka: *ćáća*, *Škăbrńa*, *žěna*, *prĩškaća*, *díte*, *zórńaća*, *rńko*, *tńrnatĩ* itd. Na unutarnjemu slogu trosložnih i višesložnih riječi dolaze uglavnom uzlazni naglasaci: *balĩńi*, *gospńdār*, *gradńcija*, *odgńjati*, *brńmentńnica* (postoje i neke iznimke, primjerice u složenici *połoprńveda*). Iako u škabrńjskome govoru naglasak na zadnjemu slogu u dvosložnim i višesložnim riječima nije uobičajena pojava, u nekim leksemima moguće ga je zabilježiti, no treba napomenuti da se naglasak na zadnjemu slogu pojavio uslijed redukcije zadnjega nenaglašenog vokala, tj. cijeloga zadnjeg sloga, kao u primjerima *peděs* (< *peděsēt*) i *ćetārěs*, *sedānděst*, *navěz* (< *navězi*), *duněs*.³⁵

U gotovo svim očekivanim oblicima i pozicijama čuvaju se zanaglasne duljine: *gńvedĩn*, *vńlovĩn*, *bńbńn*, *svńkń*, *ĩmajě* ‘imaju’, *ĩmńn*, *lńžě*, *lńžěń*, *dńćekńj*, *ũndń*, *plńcě*, *někĩ*, *mlńdĩ* ‘mladih’, *sńsvĩn*, *dĩvěr*, *vĩnagrńd*, *jědnńke*, *kńpńj*, *ũńń* itd. Uobičajeno je i čuvanje dviju zanaglasnih duljina: *gńdĩńń*, *prĩtěžě*, *stńltńrń*, *děvětĩ*, *ćetńńjstě*, *mětńrń*, *pńkńjnń*, *Bĩlńvěrń*, *zńvřńě*, *sńćũvńj*, *lńzńń*, u *Frńncũskńj* i dr.

Skraćivanje naglasaka i gubljenje zanaglasne duljine zabilježeno je u primjeru *vidĩš* koji je ispitanica SJ izgovorila dva puta.

Prenošenje silaznoga naglasaka na prednaglasnicu gotovo je redovito; naglasak pri tome najčešće mijenja intonaciju: *ńd nńga*, *zń curńn*, *ũ křš*, *nń silu*, *nń Jabuki*, *ũ škńlu*, *izń mene*, *izmeđũ nogũ*, *ũ Kardũmń*, *ũ Pńńćovu*, *ũ babě*, *zń gorĩvo*, *nń Velkĩ petak* (uz *na Vělkĩ*). Beziznimno se silazni naglasak prenosi na česticu *ne* u prezentu: *ně moš*, *ně rńdĩ*, *ně spńvńn*, *ně orě*, *ně sijě* itd. Mnogo je rjeđa pojava neprenošenja silaznoga naglasaka: *u Kńrlńtu*, *po stěpěnu*, *do Ćĩstě sřĩdě*, *na Vělkĩ pńtak* (uz *nń Velkĩ*), *u ĩglu*, *za nĩšta*. Veznici/čestice *i* i *ni* ponašaju se kao prednaglasnice kada su u funkciji intenzifikatora: *mũško ĩ žensko*, *tako nam je ĩ bĩlo*³⁶, *dvńcět ĩ trĩ*, *dvńdeset ĩ ćetvero*, *nĩ vĩ*, *nĩ ćací nĩ materi*.

Uobičajeno je i neoslabljeno prenošenje naglasaka: *ũ zmĩju*, *ũ poļu*, *kńd blńga*, *nń rńke*, *ũ rńke*, *ũ lńg*, *nń brĩg*, *ũ vńjsku*, *nń strńnu*.

Redoviti su primjeri *zń ně* ‘za njih’, *zń me*, *zń te*, *zń se*.

Prezenti *rńzumĩte* (< *razũmĩte*) i *ĩspećěš* (< *ispěćěš*) odražavaju tendenciju pomicanja naglasaka prema početku riječi. Ovakvo naglasno stanje nastalo je analogijom prema drugim prezentskim oblicima koji su ga već imali (npr. *zńmĩslĩn*, *ně ćujěń* i sl.).

U superlativima se nerijetko nalaze dva naglasaka, npr. *nńjstńrijń*, *nńjmńńĩ*.

Zabilježeno je više primjera naglasnoga kolebanja. Tako infinitiv *ići* može na prvo-

³⁴ U primjeru *dńk se j rńdla* (SJ) ne možemo govoriti o uzlaznome naglasaku na jednosložnoj riječi *dńk* jer ona sa zanaglasnicama *se* i *j* (< *je*) čini dvosložnu naglasnu cjelinu, to jest fonetsku riječ.

³⁵ U primjerima *peděs* i *ćetārěs* otpao je i dočetni suglasnik *t*.

³⁶ Ovaj je primjer specifičan jer je na naglasnici (*bĩlo*) bio (dugo)uzlazni naglasak.

me slogu imati dugosilazni ili dugouzlazni naglasak (*íci/íci*), dok je u prezentskim oblicima običniji uzlazni naglasak: *ížen, ížēš, ížē* itd. Zabilježen je negirani prezent *nè ížē*. U glagolskim pridjevima radnim zabilježeni su pak oblici *īšā, išā, išla, išlo, išli*.

Pridjevi radni glagola *doći* i *reći* zabilježeni su kod svih ispitanika s uzlaznim naglaskom: *rèkā, dòšā/dòšla*. Zabilježen je i jedan primjer radnoga pridjeva glagola *túc(i)* s dugouzlaznim naglaskom: *túkle*. U prezentu glagola *imati* javljaju se i oblici s uzlaznim naglaskom (*imāš, imān, imā*) i oblici sa silaznim naglaskom (*imān*). Glagolski pridjev radni muškoga roda u jednini može imati oblike *imā* i *imā*.

Kolebanje je zabilježeno i u leksemu *sada* pa tako ispitanik MB izgovara više puta *sādā*, a samo jednom *sàdā*, dok ispitanica SJ redovito izgovara *sādā*. Zabilježen je silazan izgovor u leksemu *kādā*.

U nekim ustaljenim konstrukcijama naglašena riječ može se ponašati kao nenaglasnica, pa tako više puta imamo *já mislīn*³⁷ (a ne *jā mīslīn*) i *štò jā znān* (a ne *štò jā znān*). Poštapalica *unī* (< *ùnī*) i konektor *undā* (< *ũndā*) gube naglasak, ali zadržavaju duljinu, dok konektor *veli* (< *vēlī*) može izgubiti i naglasak i duljinu [*Veli: 'Vrāg će mi dāt kòkòš!*' (SJ)].

U genitivu osobnih zamjenica uobičajeni su oblici s uzlaznim naglascima pa se redovito javlja *mènē*, a zabilježeno je i *négā*. Naglasak je uzlazan i u obliku *s nāmīn*.

U leksemu *selo* nije zabilježeno kolebanje pa redovito dolaze oblici *sèlo, sèla, sèlu* i sl.

2.3. Tablica nekih fonoloških razlika između govora Donjih Biljana i Škabrnje

Fonološke značajke	Donje Biljane	Škabrnja
refleks jata	ijekavski (+ najnovija jotacija); iza <i>r</i> beziznimno ekavski	redovito ikavski
dočetno <i>-il</i> u glagolskim pridjevima radnim	<i>-ijo</i>	<i>-ije</i>
refleks <i>*t'</i>	<i>ć/št</i>	<i>ć</i>
dočetno <i>-m</i>	(gotovo redovito) ostaje <i>-m</i>	redovit prijelaz <i>-m > -n</i>
obezvučivanje dočetnoga šumnika	+	-

³⁷ U govoru ispitanikā iz Donjih Biljana zabilježen je samo oblik *jā mīslīm*.

3. USPOREDNA ANALIZA MORFOLOŠKIH OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA I ŠKABRNJE

3.1. MORFOLOŠKA OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA

3.1.1. IMENSKE RIJEČI

U svim imenicama *a*-deklinacije muškoga i srednjega roda u instrumentalu jednine koristi se nastavak *-om* preuzet iz tvrde promjene. Tako se javljaju primjeri: *pútom*, *lístom*, *vólom*, *kônóm*, *kârom*, *šlèperom*, *pútom*, *vöcóm*, *pövrócóm*.

U dativu, lokativu i instrumentalu množine imenica ženskoga roda *e*-deklinacije gotovo je redovit nastavak *-ami*: *ka sam išla óvcami*, *u pròfēsijami*, *u Kìstañami*, *po kántami*, *po ònīma škəcàvīnami*, *brùkvami nàkō zàkucāš*, a znatno su rjeđa odstupanja od takvoga stanja, npr. *u kùcama* (ZV).

U dativu, lokativu i instrumentalu množine imenica muškoga i srednjega roda *a*-deklinacije redovit je nastavak *-ima* (ili *-ma* nakon redukcije nenaglašenog *i*): *sa lúdimā*, *u Biļánima Dónīma*³⁸, *sèlima/sèl'ima*, *stričevícima*, *po kontiñérima* 'po kontejnerima', *pamidórima*, *kùkumarma*, *čatrúnma*, *òvīma sélácima*, *na próstorma*, *kârom sa kónima* itd.

U G mn. imenica ženskoga roda *e*-deklinacije zabilježeni su nastavci *-ā* (*gòdīnā*, *čélā* 'pčelā') i *-ī* (*brěškvī*), a u G mn. imenica muškoga i srednjega roda *a*-deklinacije nastavak je *-ā* (*stārācā*, *stābālā*). Redovito dolazi G *lúdi*.

Hipokoristici muškoga roda mijenjaju se po *e*-deklinaciji (N *Ívo* – G *Ívē*), a po istomu se obrascu mijenja i *Títo* (posvojni pridjev: *Tít(i)na*).

Zabilježena je i kratka i duga množina imenica muškoga roda *a*-deklinacije (*xrásti* 'hrastovi', *vól'ima* 'volovima', A *pòslove*).

Izdvojit ćemo i konstrukcije *dvā vīnogrāda*, *trī dèpōñije*, *trī záka*, *dvāe čètri sāta*.

U deklinaciji zamjenica i pridjeva specifičan je množinski genitivni nastavak *-ija/-ije* koji se javlja u svih ispitanika: *poispo stárījā kûcā*; *nīje dvī*; *trōje žívījā*; *iz Lišānā Tīnškījē*; *nīje bílo òvījā*; *papīrnatī ònījā*; *ni òvījā nājlonskī kēsā*; *imā mužda troj-čètvoro mlāžījē òd nas*; *mlādījē*. Ipak, mnogo su češći primjeri u kojima je nastavak *-ī/-īx*: *němačkīx*, *òvī*, *papīrnatī*, *Tīnškī*, *Östrovíčkī* i sl.

U deklinaciji pridjeva i zamjenica ne dolazi do prijelasa pa je u nastavcima uvijek

³⁸ Vjerojatno je da su (*ove*) *Donje Biljane*, tj. *Biljane Donje*, zapravo bile imenica muškoga roda na *-ane* u nominativu (kao *Lišane*, *Pakoštane*, *Petrčane* itd.), na što ukazuje cijela paradigma (G *Biļánī*, D *Biļánima* itd.).

vokal *o*, a ne *e*: *kòjō*, u *Zamùnīku Dòhōme*, *Zamùnīku Gòrnōm*, *bòļōga*, *nâjplòdlijō*, *ļēpšōg*, *bòļōg(a)*.

Uпитно-odnosna zamjenica za neživo pojavljuje se kod svih ispitanika i u obliku *što* i u obliku *šta*: *štà cēs*; *štà se tàmō rādī*; *što se óže ròdijo*; *dvi-trī nīvice što ìmāmo*, *šta rādīmo jā i Živko*; *štō djēte mōže naučt*; *i štā sād mī zàxtjēvamo*; *što da ti jā drūgō kâžēm ò tomē*; *nēma šta ne ùspjēvā*. Genitivni oblik *česa* nije zabilježen ni u jednoga ispitanika.³⁹

Nenaglašeni oblici dativa prvoga i drugoga lica množine osobne zamjenice glase *nam*: *a òndā s nam tū drūgū obnòvli lāni*, odnosno *vam*: *Rājko vam je mōžda pokazīvā žē se òn ròdijo*.

Posvojna zamjenica ‘njihov’ javlja se u obliku *nev*: *djēca su znāla štā je nēv pòsā*; *još nēvi (...) brēsku za pījacu proizvòdli*.

U lokativu osobne zamjenice trećega lica jednine ženskoga roda zabilježena je deiksa *-zi* (uz ispadanje glasa *j*): *òvā óvdje kùća šta sjēdīš ù nōzi*.

Uobičajeni su oblici pokaznih zamjenica u muškome rodu *òvāj*, *tāj* i *ònāj*.

Uпитно-odnosna zamjenica za živo je *kō*. Dolazi i neodređena zamjenica *īko* ‘itko’. Dativ i lokativ neodređene zamjenice *nīko* ‘nitko’ mogu i ne moraju imati navezačno *e* (*nīkome/nīkom*). Čest je apokopirani nominativni oblik *svāk* ‘svatko’.

Govoreći o riječima za desetice, mora se istaknuti velik broj različitih oblika koji su nastali fonološkim promjenama. Tako možemo naići na neizmijenjene oblike poput *dvādesēt*, *osamdēsēt* i *jēdnu*, *devedēsēt* i *jēdnu* i slične, ali i na oblike nastale različitim redukcijama: *osamdesp̄rvē*, *osamdeščetvrtē*, *osamdešēstē*, *devedēs pētē*, *pedēsēt òsam*, *osamdēs pētē*, *dvācēt*, *dvājes-trījes*, *dvāe četri*, *dvājst* itd.

Redni broj *pj̄vī* u atributnoj funkciji može imati i superlativni oblik: *nājpj̄vē òvē kùće*.

3.1.2. GLAGOLI

Puni infinitivi u velikomu su broju primjera očuvani: *òpstati*, *dóci*, *pòmřēti*, *dùlaziti*, *rāsti*, *živti*, *zabòrovti*, *kásti* ‘kazati’, *bránti*, *grēšti*, *promjēnti*, *písati*, *čitati*, *ìmati*, *přícati*, *zājmiti* i dr. U manjemu broju dolaze krnji infinitivi: *svaštárit*, *kázat*, *pogòdt* itd.

Glagoli druge vrste mogu reducirati nenaglašeni vokal u predzadnjemu slogu pa tako imamo primjere: *zīnlo*, *krénli*, *kínlo* ‘kihnulo’. Da je u svim ovim primjerima

³⁹ Ovaj podatak spominjem jer Pavle Ivić u članku „O poreklu ijekavskog govora u benkovačkom kraju” (1987) ovakav genitiv navodi kao prepoznatljivost raznih govora istočnohercegovačko-krajiškoga dijalekta.

reduciran vokal *i*, svjedoči primjer *čr̃kni će tãmø sãm*.

U trećemu licu množine prezenta *i*-glagola nerijetko se mogu pronaći oblici s analoškim nastavkom *-u*: *živu, vrátũ, trãžũ, òdnosũ, živũ*.⁴⁰

Prezent glagola *ići* redovito je neizmijenjen: *idēm, idēš, idē, idũ*.

Prezent glagola *dati* ima kraći i duži oblik: *dãš joj nẽkũ pãru; dãde mu čãš vına*.

U živoj je uporabi aorist: *òsta* ‘ostah’, *stjẽče, nãpravišẽ, dãdošẽ, zagãdišẽ*. U uporabi i je pluskvamperfekt, npr. *svĩ se bili skũpli*. Imperfekt nije zabilježen.

Futur II. tvori se od svršenoga prezenta glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnoga (*kad bũdẽmo čãtrũne sãdli*).

U uporabi je i kondicional I. (*nĩkad nè b išli čã*) i kondicional II. (*nè b se bĩjo vrãtijo*).

Na tvorbenoj razini karakteristične su dvojnosti glagola na *-(ir)ati/-ovati* i *-irati/-isati* pa tako imamo primjere *garãntũram, fẽštujẽm, štrãjkujũ, zãgarãntovalã, gãrantovã, lẽgalizovã, uzurpĩrã, interẽsĩra, opẽrisã*.

3.2. MORFOLOŠKA OBILJEŽJA GOVORA ŠKABRNJE

3.2.1. IMENSKE RIJEČI

U imenicama ženskoga roda *e*-deklinacije došlo je do sinkretizma dativa, lokativa i instrumentala množine; tako sve imenice koje pripadaju ovoj deklinaciji imaju nastavak *-an*: *k òvcãn, cũran, po Brižnan, u lèdnan, zã curãn*.

U imenicama muškoga i srednjega roda *a*-deklinacije također je došlo do sinkretizma dativa, lokativa i instrumentala množine; sve imenice imaju nastavak *-in*: *dõktũrin, gòvedĩn, vòlovĩn, u parzãnĩn*.

U G mn. imenica ženskoga roda *e*-deklinacije zabilježen je nastavak *-ã* (*ovãcã, gòdĩnã*), a potvrđen je i *-ũ* (*izmežũ nogũ*). U G mn. imenica muškoga i srednjega roda *a*-deklinacije dolazi nastavak *-ã* (*dãnã, u Ražovã, jãjã*). Redovito dolazi G *ĩudĩ*.

Hipokoristici se dekliniraju po tipu N *Bõgo* – G *Bõgẽ*. Vokativ imena *Ána* glasi *Áne*. Vokativ imenice *dĩca* glasi *dĩca*, a vokativ imena *Ãn(i)ca* glasi *Ãn(i)ca/Ãn(i)ce*.

Zabilježena je i kratka i duga množina imenica muškoga roda *a*-deklinacije (G *pãnã, vòlovĩn* ‘volovima’).

Izdvojit ćemo i konstrukcije *dvã pũpa, dvã stóltra, dvãcet ì trĩ ìlade*.

U nominativu redovito dolaze analoški oblici *mãtẽ(r)* i *ćẽr*, a imenica *kõkõš* dekli-

⁴⁰ Prema podacima Živka Bjelanovića (*Antroponimija Bukovice*, str. 38) ovakvi su oblici obilježje hrvatskih stanovnika ikavaca u obližnjoj Bukovici i nisu karakteristični za srpske stanovnike – (i)jekavce. Stanovnici Donjih Biljana ovu su jezičnu osobinu vjerojatno preuzeli od susjeda ikavaca.

nira se kao imenice ženskoga roda *e*-deklinacije.

Upitno-odnosna zamjenica za neživo najčešće se pojavljuje u obliku *što*: *štò b ti rèkã*; *štò ée ònãj kòjì nè more kúpti*; *ne isplãti se zãtò što lúdi némajū pòsla*; *štò ée mi fãlti*; *ka ì mī stãrijē što smo bile*; *štò jã znãn*; *a štò mīslīš*; *jēdan brãt što j u Avustrãlī īsto*. Rjeđi je oblik *šta*: *tò šta dõbijēn*; *šta smo mī nùsli*; *dã šta nas je ránlo*. Neodređena zamjenica za neživo zabilježena je u obliku *nešto*, a preoblikom može postati i prilog u značenju ‘malo’: *nēšto djēcijēg*, *nēšto nēznē plãcē*. Zamjenica *ništa* ne podliježe tmezi (*zã ništa*). Uobičajeno je i *štòkodã* ‘štogod’, upitni prilog *zãšto* i sl. Upitno-odnosna zamjenica za živo redovito je *kò*; u dativu i lokativu dolazi s naveskom *e* (i dočetnim *n*): *kòme/kòmen*. Javlja se apokopirani oblik *svãk* ‘svatko’. U poglavlju o fonologiji već je istaknuto da su homonimi *nīko* u značenju ‘nitko’ i *nīko* u značenju ‘netko’ te *nīkãko* u značenju ‘nikako’ i *nīkãko* u značenju ‘nekako’.

U primjeru I *zã menõn* riječ je o analogiji prema drugim padežnim oblicima (G *mene*, D *meni* itd.), a ne o refleksu slaboga poluglasa.

Naglašeni dativ, lokativ i instrumental zamjenica *mi* i vi glasi *nãm/nãmi/nãmin* odnosno *vãm/vãmi/vãmin*: *s nãmi stãrīn* ‘s sama starima’; *nãmi jõš nije dūnīje cãcã*; *nãm cãcã vãik nòsije*; *nãd nam stòjī*; *vãmi svãkī dãn (...)* *dřvenī kūrãc izmezū nogū*; *vãm svãkī dãn (...)* *mùtka izmezū nogū rãdī*; *Lúka s nãm*; *s nãmīn*; *vãik je vòlje nãm dãt nèg sēbi*. Već je rečeno da nenaglašeni oblici dativa zamjenica *mi* i vi glase *nam* i *van* (< *vam*) (npr. *štò nam divãnī*; *što van je mãtē*).

Zabilježene su pokazne zamjenice *òvī* ‘ovaj’ i *ùnī* ‘onaj’, dakle s nastavkom *-ī* prema određenim pridjevima muškoga roda, ali javlja se i *ùnãj*.

Kako je već spomenuto u poglavlju o fonologiji, posvojna zamjenica ‘njihov’ glasi *nījov*. Uz prijedlog genitiv zamjenice *òni* ima oblik *nī* (*okò nī*), a akuzativni je oblik *ñe* (*nismo se ùdãli zã ñe*). Zabilježeno je i nekoliko primjera paragoge: *òvdekare* ‘ovdje’, *kodãri* ‘netko’, *túte* ‘tu’. U primjerima *od òtī stvãrī* i *obògatje se òtīn* riječ je o analogiji prema zamjenicama *òvī*, *ònī* i sl.

Isti se brojevi pojavljuju u različitim oblicima. Ponekad se čuvaju polazni oblici (npr. *dvãdesēt*, *trīdesēt*), no češći su oblici nastali zbog različitih fonoloških promjena: *pedēst*, *dvãce*, *dvãcēt*, *sedãmnãjst*, *pētnãjst*, *trínãjst*, *dēse*, *trīes pētē*, *çetãrēs*, *sedãndēsēt*, *sedãndēst*, *osãndēsēt*, *īlãdu* i *dēve stò* i *trīcēt* i sl.

3.2.2. GLAGOLI

U velikome broju primjera infinitiv je apokopiran: *kúpt*, *proizvest*, *izòrat*, *obražívat*, *pònīt*, *rīzat*, *vīrovat*, *bīt*, *tñdelikãt*, *pīvat*, *sãkrit*, *pòjīst*, *nãc*, *rúgat*, *ùvūc*, *nalòžit*, *vēçerat*, *ugrízat*, *dãt* itd. Ne može se ipak govoriti da je takva pojava redovita jer

je zabilježen i velik broj punih infinitiva: *zapisati, istirati, pribácti, nadopláti, dàti, kúpti, izvúci, pròdati, ìsti, pričati, rúgati, ráti, nàpti, plèsti, vésti, òkřpti, íci, popisati, odgájati, nazdrávľati, pívati, izdřžávati, kòpati, iskòpati, òrati, nakupòvati, kunobárti* itd.

U glagolima druge vrste formant /nu/ prelazi u /ni/ kako je u primjeru *mětnije*, a treba uzeti u obzir i to da vokal *i* može biti reduciran (npr. *krénli*).

Redovita je zamjena nastavka *-e* nastavkom *-u* u trećemu licu množine prezenta *i*-glagola: *živū, mūčū se, rādū, pālū, prāvū, sástavū, dřžū, rādū*. Glagol *imati* može u trećemu licu množine prezenta imati oblik *imajē* i *imajū*. Premda je u njima riječ o fonološkim promjenama, mogu se istaknuti oblici *rěčū* i *pěčū* u kojima je riječ o analoškoj zamjeni fonema *k* fonemom *č* (prema ostalim licima u prezentu). Glagol *živ(i)ti* u prezentu trećega lica jednine ima oblik *žive*, uz oblik *živī* (npr. *kàko národ živī*).

Prezent glagola *íci* redovito je izmijenjen: *izēn, izēš, izē se, nē izē*. Pojavu ovakvog prezenta moguće je objasniti analogijom prema prezentu glagola *naići, doći, poći* i sl. (*nāzē, dōzē, prōzē* itd.).

Prezenti glagola *dati* i *znati* imaju duži (*štò jā znáden; dáde mu se rúčak i vèčera; jā znáden nà Jabuki; ùna znáde; pòkōjnī stríc, jā znáden, múj Pávlic* itd.) i kraći oblik (npr. *štò jā znân*) koji je pak redovit uz negaciju (*nē znān, nē znāmo, nē znāte...*).

Zabilježeni su primjeri aorista *òde/òde* i *odnèsešē*, u čijem je nastavku došlo do asimilacije vokala (*esoše > eseše*). Možda bi se ovo moglo objasniti i analogijom prema obliku *òdnese*, koji vrijedi za sva lica u jednini. Pluskvamperfekt je uobičajen (npr. *bīje j Križan ùnē mārúške posádje; bile jādne òtpočēle; nije se bīje ni ožēnje*). Imperfekt nije zabilježen.

U uporabi je i kondicional I. (*ùn bi ù zmīju tàkā*) i kondicional II. (*nē b tàkō bila nam dřžava pròpala*).

Futur II. tvori se od svršenoga prezenta glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnog.

U primjeru *razvodnēmo* 'razvodnimo' vidljiv je utjecaj konjugacije glagola *e*-tipa, a primjer *lěžēn* 'legnem' dokazuje da se glagol *leći* može u govoru Škabrnje konjugirati kao glagol 11. razreda prve vrste. Glagol *pomoći*, sudeći po primjeru *pòmognēn*, ostaje u 13. razredu prve vrste, premda nije isključeno da se u škabrnjskome govoru javlja i *pòmōžēn*.⁴¹

⁴¹ Podjela glagola po vrstama prema Silić – Pranjković 2005: 42–48.

3.3. Tablica nekih morfoloških razlika između govora Donjih Biljana i Škabrnje

Morfološke značajke	Donje Biljane	Škabrnja
DLI mn. imenica ženskoga roda <i>e</i> -deklinacije	<i>-ami</i>	<i>-an</i>
DLI mn. imenica muškoga i srednjega roda <i>a</i> -deklinacije	<i>-ima</i>	<i>-in</i>
množinski genitivni nastavak <i>-ija/-ije</i> u pridjevsko-zamjениčkoj deklinaciji	+	–
upitno-odnosna zamjenica za neživo	<i>što/šta</i>	gotovo redovito <i>što</i>
posvojna zamjenica ‘njihov’	<i>ńev</i>	<i>ńijov</i>
prezent glagola <i>ići</i>	neizmijenjen (<i>idem, ideš, ide...</i>)	izmijenjen (<i>ižen, ižeš, iže...</i>)

4. USPOREDNA ANALIZA SINTAKTIČKIH OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA I ŠKABRNJE

4.1. SINTAKTIČKA OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA

Uz povratnu zamjenicu *se* u perfektu povratnih glagola i obezličenih konstrukcija gotovo se redovito ispušta pomoćni glagol *biti* (spona *je*): *ona se uđala isto za Črnogórca; Rájko vam je možda pokazivā že se on rodijo; dēs se tō što se dēslo; sāmō se znālo da je Bōžić; on se lécio od čira na želūdcu; jā mīslīm da se tū slābo držalo do običajā; on se opērisā; pjěvalo se; rádlo se; žívlo se; kud se išlo, tāmō se pjěvalo; na kōne se vřlo; družlo se tō; pokōzlačio se; nōslo se; že se mēni čāca rodijo*. Zabilježen je tek pokoji primjer bez takve redukcije, npr. *pōslēn se je dālo žívti*.

Prezent s veznikom *da* koji dolazi umjesto infinitiva vrlo je frekventan: *nē moreš tū ništa da pōmognēš ni odmognēš; nē meš tī tō ni da dōspijēš; tī nē moš da idēš; nē more da pōjedē; třebajū u Bilánima xotēli da ničū i motēli; nē mogu da tvřđīm; imāmo óvdje břdo u Bilánima Dōńima kōjō třebā da sklōnīmo; teratńáci nē bi třebali i kamijóni, i bāgeri da idū s otīm pūtom; da bi mōgli da asvāltirajū óvāj pūt; třebā da būdē svākī drūgī stūb od elektrē; nēmām jā štā da rēčēn; třebāš autōbūs da čekāš; idū da čistē; da mōže nōrmālno da žív; pōla Zāgreba mōžemo da xrānīmo* itd. Podjednako često rabe se i infinitivne konstrukcije: *štō djēte mōže naučt; jā se mūgu kāmennom pogōdt néguvu kūcu; pa nē meš svē kúpti; štō sām čōek mōre rá^{dti}; a mūrāš něšto rá^{dti} ka si na sēlu, to nē možāš sjē^{dti}; nē mogu ništa rēci prōtīv ni jēdnōga sēla; kāžū da třebāmo dāti; óze nē moš glādan bīti; nē možeš ni tī opstati, ni nīko; onī vōlē dóci*.

Konstrukcije tipa „negirani prezent glagola *htjeti* + prezent dopunskoga glagola” nemaju veznik *da*: *lúdma nêce ni trešne òtkûpē, nêce òtkûpī kròmpīr, nêce òtkûpī žīto, nêce im òtkûpī nīšta; nêcē nam pût asvaltīrajū; i nêcē djèca ìdū cà*. Ako glagol *htjeti* nije negiran, *da* se upotrebljava, npr. *òcu da kâžēm*.

Moguće je pronaći konstrukcije „*bez + (n)išta*” i „*od + (n)išta*”: *bēz mășínē, bez vòdē, bez išta; nijēs se mûgā bránti òd ništa na svijétu*. Vidljivo je da zamjenica (*n*) *išta* uz prijedloge ostaje u nominativnome obliku.

U prepričavanju prošlih radnji koristi se, osim prošlih vremena, uglavnom historijski prezent, npr. u odlomku govora ispitanice ZV: ... *i pītā òn mēne: ‘Mâlā, bi l se tí ùdāla?’ Jā kâžēm: ‘Bī, al nēmām za kòga!’ ‘Ē’, pa velī, ‘èvo ìmăș!’ I èto ti trī mjěšēca to tràjalo i òn ti, òvāj, zākāže vjenčáñe...*; sporadično se u takvom prepričavanju javlja drugo lice imperativa (*òn otīži kòd kòmšijē*).

Zabilježen je prilog *ća* uz glagole odmicanja: *i nêcē djèca ìdū cà*.

Zabilježen je prilog *plus*: *i plūs mālā djèca, bēz mășínē, bez vòdē, bez išta*.

Instrumental društva zabilježen je samo s prijedlogom *sa*: *živli smo sa lúdima; živīn sa žènōm; jā ga nè b mjénā sa nīkīm; jā i bāba i sa žènōm; sa djècōm*.

Instrumental sredstva ponekad dolazi s prijedlogom *s/sa* (*pòla Zágreba mòžemo da hrânīmo sa vòcōm; sa blītvōm; dòvezēs s kòñima; sa sváčīm*), a ponekad bez prijedloga (*vòlom; kònom; jèdnōm kultúrōm; vočárstvom*).

4.2. SINTAKTIČKA OBILJEŽJA GOVORA ŠKABRNJE

Uz povratnu zamjenicu *se* u perfektu povratnih glagola i obezličениh konstrukcija u velikome broju primjera čuva se spona *je*: *rádlo se j⁴²; pílo se j; tō se j sve nā rūke ùndā rádlo; dòk se j ròdla; kò se j nádā nēmu; múj je stārī nā menīn se strāšije i sl*. Ima i primjera u kojima spona nema: *jèdan mu se ùbje; opíjalo se; kàk se ùnō zvā; trèčī dān se zapòslije*.

Nije zabilježen nijedan primjer upotrebe konstrukcije „*da + prezent*” umjesto infinitiva.

Konstrukcije tipa „negirani prezent glagola *htjeti* + prezent dopunskoga glagola” nemaju veznik *da* (*nēš dòžēš*).

U primjeru *jā smo i ùna tràpli vīnagrād* (SJ) pomoćni glagol nalazi se iza prvoga člana višečlanoga subjekta (član *ja* u višečlanom subjektu *ja i ùna*), ali gramatički se ne slaže samo s njime, već s obama članovima višečlanoga subjekta. U primjeru *di je càca i mātē lèžali* (SJ) pomoćni glagol u predikatu (koji je složeni glagolski oblik)

⁴² Redukcija nenaglašenoga vokala *e* (*je > j*).

sročan je s prvim članom višečlanoga subjekta, a glavni glagol s obama članovima subjekta.

U prepričavanju prošlih radnji vrlo se često koristi drugo lice jednine imperativa, pri čemu ne mora biti sročnosti subjekta i predikata: *mī na ódmoru svī se skūpi; ūni pričāj; kad ga zaròbi, òbrīj ga i opèri ga, i prisvúci ga; vòzi lòzu kùc svòjōj; pa nam dòčekāj pa nam ukrádi; jàdan izáži dol na ùnōj stànci; jâ dòčekāj gòr u vìnagrād; navèz vòdu, i nàpravi pūnpu, dunèsi što pòist, dunès pòpt; mī àjde nèdļõn od pòdnē; i kòlo ìgrāj i pīvāj, cvitārāj, tambūrāj, i vātk pīvāj; cūre ļubūj; mī izáz īs cīkve; mī dóži ò^a cīkvē – òdmā se svlāci; kad se požēni; jàdna ūvēcē báci, unō, steļu; jàdna lēzi nākō òbučena; mī ka svēši, izáži i škòle, mī ūvat kòlo i pīvāj; kad odrēni òvce, ūndā klēci itd. Velik je i broj primjera korištenja historijskoga prezenta: *kāšñē se zāļūbimo; tī sprēmīš in īsti jūcēr; svī mōrāmo nazdrávlati* itd.*

Uz dativ može izostati prijedlog *k/ka*: *išla san (...)* *gòvedīn, vòlovīn, (...)* *óvcan; pa sən išla cūran; àjde cīkvi; jâ mūjōj cēri izēn; gūn ga dòktūru*; zabilježeno je i nekoliko primjera s prijedlogom: *k óvcan, k ròdu*.

Instrumental društva može doći bez prijedloga i s prijedlogom: *išla (...)* *bābōn jèdnōn; ļūbovāle svākā svòjīn dēčkon; s nāmi stārīn; ūndā š nūn; šēst gòdīnā san jâ ļūbovala mōjīn; di se sàstal svòjīn drūštvon*.

U značenju ‘nitko od nas’, ‘nitko od vas’ i ‘nitko od njih’ koriste se konstrukcije *mī nīko, vī nīko* i *òni/òne nīko*, pri čemu se predikat slaže s osobnom zamjenicom, a ne s neodređenom: *jâ vèlīn da nīje nē, mī nīko nīšta nē znāmo*.

Posvojnost se može, osim posvojnomo zamjenicom (npr. *mūja mātē, mūj sīn, mōja svēkruva*), izraziti i dativom: *brāt nam, dīvēr m*.

Pri postavljanju pitanja u značenju ‘zašto’ može se (osim *zāšto*) koristiti *štò* ili *jèl*: *Štò se mènē Bòg nē sitī, štò nēg nīje òstavje?; Jèl nīste dūnīli jānetnē i tēletnē?*

Zabilježen je prilog *ča* uz glagole odmicanja: *dānas nē smīš je vākō, ūna òde čā, jēbe se nōj*.

4.3. Tablica nekih sintaktičkih razlika između govora Donjih Biljana i Škabrnje

Sintaktičke značajke	Donje Biljane	Škabrnja
perfekt povratnih glagola i obezličjenih konstrukcija	uglavnom bez kopule <i>je</i>	uglavnom s kopulom <i>je</i>
umjesto infinitiva prezent s veznikom <i>da</i>	+	–
instrumental društva	redovito s prijedlogom	s prijedlogom ili bez prijedloga
instrumental sredstva	s prijedlogom ili bez prijedloga	redovito bez prijedloga

5. USPOREDNA ANALIZA LEKSIKA DONJIH BILJANA I ŠKABRNJE

5.1. LEKSIK DONJIH BILJANA

Premda su za dublju analizu leksika mjesnih govora potrebne godine istraživanja i bilježenja riječi, ipak treba istaknuti neke lekseme koji su se javili u slobodnome govoru ispitanika. Leksemi kojima se označava voće i povrće te poljoprivredne alatke uglavnom su romanskoga porijekla. Uz lekseme *blītva* i *brěska* ‘breskva’, javljaju i *špìnāk* ‘špinat’, *pamidōr* ‘rajčica’, *kūkmār* ‘krastavac’, *čàtrūn* ‘lubenica’, *milūn* ‘dinja’, *bàdīl* ‘vrsta lopate’ ← *mlet./tal.* badile, *càpūn* ‘motika’ ← *mlet.* zappa (Vinja 1998: 92). U značenju ‘badem’ dolazi turcizam *bājam*. Valja još spomenuti romanizme *pijaca/pijeca* ‘tržnica’, *màrēnda*, *kâr* ‘zaprežna kola’, *brūkva* ‘čavao’, *káva* ‘kamenolom’, *kàtrīga* ‘stolica’ ← *dalmat.*, *karivōla* ‘radna kolica’, *škacàvīna/škəcàvīna* ‘kanta za smeće’ ← *mlet.* scovazzi. Od germanizama bilježimo *fréza* i *žīna* ‘metalni obruč’ ← *njem.* Schiene. Zabilježen je leksem *vāroš* ‘zaselak’ koji je prema Skoku (1973: 567) „balkanska riječ mađarskoga postanja”. Javlja se i znatan broj turcizama: *kěsa*, *kūsur*, *fīšek* ‘vrećica šiljasta oblika’, *kòmšija*, (*v*)*àvlija* ‘dvorište’, *čòban*, *mīrāz*, *žūbre*, *žābe*. U značenju ‘novac’ uglavnom se koristi *pàra*. U značenju ‘hektolitar’ dolazi *ěkto*. Može se reći da većina stranih riječi zabilježenih u govoru ispitanika zapravo spada u kategoriju internacionalizama (*period*, *kultúra*, *grūpa*, *pàpīr*, *nàjlōn*, *análiza*, *pòlīcija*, *fakùltēt*, *sērija*, *nācija*, *disko*, *studīrati*, *pàprika*, *kīvi*, *pròfēsija*, *uzurpácija* i dr.).

Svakako treba istaknuti da postoji određen broj riječi koje su u novije vrijeme uvezene iz srpskoga standardnog jezika ili kojega od srpskih dijalekata. Tako se pored uobičajenoga leksema *tūka* javlja *ćūrka*, pored uobičajenog *krū(v)* javlja se *hlěb* itd. Novija je pojava svakako i anglizam *okē* ‘u redu’.

U značenju ‘otac’ redovito je *čāća*, a u značenju ‘majka’ redovito je *mātē*. Mjeseci u godini imenuju se rednim brojevima – nije zabilježen ni jedan primjer korištenja internacionalnih ili narodnih naziva. Zanimljivi su leksemi *pokòzlačiti se* ‘postati vukodlak’ (ŽŠ) i *prićúpiti*⁴³ (*pejor.* ‘staviti’) (ZV) te leksem *slāva* koji je tipičan za pravoslavce.

⁴³ U korijenu glagola *prićúpiti* nalazi se turcizam *ćüp*.

5.2. LEKSIK ŠKABRNJE⁴⁴

U leksiku Škabrnje primijećen je znatan broj riječi romanskoga porijekla koje su se fonološki i morfološki prilagodile lokalnomu idiomu: *fěšta*, *fāmīl(i)ja*, *kḷdēnca* ← *mlet./tal.* credenza ‘kuhinjski ormar’, *tōrnati* ‘vraćati’, *vetānija* ‘litanija’, *tēnditi se* ‘imati sklonost ka čemu’, ‘razumjeti se u što’, *priškača* ‘beskvasni kruh’ ← *tal.* fresco, *mārēnda*, *sakrēštija*, *mānestra* ‘tjestenina’, *lāzañe* ‘rezanci’, *špagéti*, *balin(i)ći* ‘tjestenina nalik zrnju’, *kašintèt(i)na* ‘kutijetina’, *běštija*, *lāncūn* ‘plahta’, *vācō* < *fācōl* ‘rubac’, *kūšīn* ‘jastuk’. Među romanizme možemo svrstati i *cūkar* ‘šećer’ ← *mlet.* zùcaro. U zabilježenim nazivima voća i povrća također dominiraju romanizmi: *čātrūn*, *pamidōr*, *vāžō* (< *fāžōl*; N mn. *vāžōli*), *māruške*.

Redovit je leksem *īladu* – ni jednom se ne pojavljuje *tīsuću*. Zabilježeni su germanizmi *fréza*, *štrūca* ‘čitav kruh’ ← *austr. njem.* Strutzen. Javlja se i nemali broj turcizama: *žābā/žābē*, *divāniti*, *āman* (uzvik u značenju ‘oprosti’ i sl.), *āla* (uzvik u značenju ‘ajmo’ i sl.), *dūšman(in)*, *zēru* ‘malo’, *krēvet*. Oveći broj zabilježenih riječi spada u internacionalizme: *gradácija*, *biro*, *pūnpa* ‘pumpa’, *genarácija* ‘generacija’, *dōktūr* ‘doktor’, *mīsa*. Novijega je datuma anglizam *sēngič* ‘sendvič’.

U razgovoru su česti vokativi *sīnko*, *rānko* i *srīčo* kojima se označava prisnost sa sugovornikom. U značenju ‘stoka’ gotovo redovito dolazi *blāgo*. Umjesto glagola *umrijeti* može se koristiti eufemizirani glagol *nestati* (najčešće obezličan, npr. *něstalo ga*). Zabilježeni su leksemi *ghojīvo* i *stólitar* ‘hektolitar’.

U značenju ‘otac’ redovito je *čāća*, a u značenju ‘majka’ *mātē*. Osim rednih brojeva, u nazivima mjeseci zabilježeni su i leksemi *sīčan* i *māj*.

Valja spomenuti i nemali broj uobičajenih riječi koje u leksiku Škabrnje mogu doći u ponešto drukčijem značenju: *čòvik* ‘muškarac, suprug’ (ne koristi se u značenju ‘ljudsko biće’, tj. ‘muškarac ili žena’), *poštēna* (*cūra*) ‘seksualno nevina (cura)’, *mūlād* ‘izvanbračna djeca’ (također romanizam), *kolāčić* ‘vrsta suhoga peciva’. Leksemom *pōp* označava se katolički svećenik, *úskrāčeno* dolazi u značenju ‘skraćeno’, npr. *vēc je bilo úskrāčeno vójski* (SJ) ‘već je bio skraćen vojni rok’. Leksem *zāostāla* znači ‘koja se nije udala na vrijeme’, dolazi *pōtḷban* u značenju ‘potrebit’ i *tḷpeza/*

⁴⁴ Leksikom Škabrnje bavio se Mile Bašić, koji je u vlastitoj nakladi 2013. izdao *Rječnik govora mjesta Škabrnje*. Riječ je o hvalevrijednome pokušaju čuvanja baštine, no vrlo nepouzdanome jer autor *Rječnika* nije jezikoslovne struke. Već je na prvi pogled vidljivo da je velik broj riječi pogrešno akcentuiran (autor je sam pokušao akcentuirati natuknice), a nedostaju i informacije o vrsti riječi, oprimjerenja itd. Uza sve nedostatke, može se reći da je *Rječnik* svoju osnovnu zadaću, a to je čuvanje starih riječi od zaborava, ipak donekle uspio izvršiti. Velika je blagodat *Rječnika* njegova slikovna narav, odnosno odgovarajuće fotografije uz velik broj natuknica.

tjpeza ‘krpa na kojoj se razvlači tijesto za kruh’. Leksem *kjmeļ* može se javiti u značenju ‘nedovoljno razvijen pup vinove loze’.

Treba izdvojiti i glagole *trndelikati* ‘pjevušiti ljuljajući se u jednoličnom ritmu’, *cvitarati* ‘svirati *cvitaru*’⁴⁵, *urenati* ‘utjerati’ (npr. *urèni òvce*), *prndècati* ‘veseliti se u iščekivanju’ i *tràpiti* ‘duboko kopati motikom ili orati plugom’.

Etnološki su zanimljivi leksemi *nàzupci* ‘niske vunene čarape (ukrašene vezom)’, *bjmentóvnica* ‘kukuruzni kruh’, *dvólitraš* ‘boca od dvije litre stožastog oblika’. Još bi bilo dobro istaknuti lekseme *svrìvjvcē* ‘povrh’, *zórnača* ‘misa zornica’, *mâcī* ‘mali’, *prìnućnī* ‘jučerašnji’ (npr. *prìnućnī krūv*), *zdrávac* ‘zdrav čovjek’ te višočlani izraz *sèstra o^d stríca* ‘stričeva kći’.

6. ZAKLJUČAK

Govori Donjih Biljana i Škabrnje imaju mnogo očekivanih zajedničkih obilježja na svim jezičnim razinama. Izdvajajući i uspoređujući fonološka obilježja ovih idioma, možemo zaključiti da su oba idioma novoštokavska i štakavska (**st’/sk’* > *št*), no refleks jata bitno ih razlikuje – govor je Donjih Biljana jekavski, dok je govor Škabrnje ikavski. Jednako je i na drugim jezičnim razinama – uz mnogo zajedničkih obilježja, javljaju se i znatne razlike koje distanciraju ove idiome. Može se na morfološkoj razini izdvojiti različito izjednačavanje množinskih padeža, a na sintaktičkoj razini učestalo korištenje prezenta s veznikom *da* umjesto infinitiva u Donjim Biljanama, čega u govoru Škabrnje uopće nema.

Treba izdvojiti i neka jezična obilježja koja ravnokotarske Donje Biljane dijele sa susjedima ikavcima, a koja nisu uobičajena za srpske govore u obližnjoj Bukovici: analoški nastavak *-u* u trećemu licu množine *i*-glagola, sporadična zamjena *m > n* na dočecima prvoga lica prezenta, sporadično korištenje glagolskoga pridjeva radnog *bìje* i dr. I u jednome i u drugome govoru možemo izdvojiti znatan broj romanizama i turcizama.

Budući da 2014. godine u Donjim Biljanama nije živio nijedan stanovnik mlađi od 33 godine, a u četiri zaseoka (prema popisu stanovništva iz 2011.) živi manje od sto ljudi, upitna je budućnost idioma koji je opisan u ovome radu. Prema izjavama ispitanika i ispitanica, njihovi mlađi srodnici ne namjeravaju se iz raznih razloga vratiti živjeti u Donje Biljane, a svoje su mjesto i sami ispitanici proglasili neperspektivnim. Kao jednu od najgorih prepreka lagodnomu životu u Ravnim kotarima ispitanici su istaknuli kancerogeno brdo koje se nalazi u Donjim Biljanama (zaselak Škorići) i koje je vrlo vjerojatno uzrok

⁴⁵ *Cvītara* je vrsta usne harmonike; tu je posrijedi pučko naslanjanje na ‘cvit’. U nekim drugim selima (Pridora) dolazi *cintara*.

oboljenja mnogih stanovnika ravnokotarskoga područja, neovisno o vjeri i nacionalnosti.⁴⁶ Opisani škabrnski govor sigurno će u budućnosti, što je sasvim normalno i očekivano, doživjeti promjene pod utjecajem medija, škole i gradske sredine, no velik broj djece i općenito velik broj stanovnika (1425) nagovještava svijetlu budućnost sela općenito.

OGLEDI GOVORA

OGLED GOVORA DONJIH BILJANA

Zvezdana Vukša r. Lakić

O sinu Aleksandru i unučadi

Ūn je ũvjek nēže na pútu i jā sam tū sáma. Ęto, ũmām tū pār kōmšijā kōjī m dōžū, i tākō ũvjek žívi zà tū djěcu, dó će sūtra jėdan, prėksutra drŕgī, i ěto tākō, ũvjek žívīš u nēkōj nádi da nēš bīti sām.

(...)

Jā sād da mōgu promjėnti ũ svōm živòtu, jā bi promjėnla da se mōja djėca vrátū, da žívū na òvōj zėmļi, i da žívū od zėmļė. Al tō nīje mōgūće pošto ni drŕgī òko menė se nīko nīje vrátijo. Sād bi mūja ũnuka, sād je òna drŕgī rázet, ũna e ćirilcu ũćila sāt. Sāt kad b ũna dōšla u Bėnkovac ũ škōlu, djėte b zīnlo, nē znā... Nē znā písati, nē znā ćitati.

O svojem povratku u selo

Ę, sāmō tí pītāj, jā gòvorīm, al nē znām žė ću pòćė dok tí nē pītāš. Ĭmāmo mī dōsta zėmļė, al nēmāmo trāktōr, mī smo se vrátli prijė trī gòdne, jā i òn, pa nē meš svė kúpti. Kúpli smo tō āūtō i frėzu i tākō òvė sitnice pō kući jer mī nėsno imal kŕću.

Đorđe Lakić

O odnosu sa stanovnicima obližnjih sela

Jā sam bījo u Světōm Ánti ũ Nadīnu nėkidān. Ĺúdma rādīm pō Nadīnu većinōm. Rādīm u Pòloći Ĺúdma dōļe. Nīko mėni jōš rŕznė rjėći nīje rėkā, nit sam jā kōme rėkā. Što da ti jā drŕgō kážėm ò tomė?

⁴⁶ O ovom se brdu u posljednjih nekoliko godina više puta pisalo i izvještavalo u mnogim medijima. Najveću podršku stanovnicima Donjih Biljana u želji za uklanjanjem ovoga brda dao je saborski zastupnik Miro Bulj.

OGLED GOVORA ŠKABRNJE

Stana Jurić r. Bilaver

O odnosu s pokojnim ocem

Al žābē kad san jā jēdan pūt izlētla, jā vèlīn: ‘Ùbīj me, òcu i gòtovo! Ùbīj me!’ I kāšnē žābē da me j lípo tūkā i da me j protirāvā, jā nísan smīla rēci ni ćáci ni materi. Àjde mātē jādna, bíla j dōbra ka i krūv, al ćáća je bīje vūk, ćáća j bīje vūk.

O unuku i kokošima

Tī sprēmīš in ísti jùčēr, ùnī, mōj Tōni dòšā ò^d cřkvē i vèlī māteri: ‘Štò sprēmāš?’ Vèlī: ‘Èvo júxē.’ ‘Kākōvō ti je mēso?’ Veli: ‘Tèletna.’ ‘A mīslīn da j kōkōš.’ Veli: ‘Vrāg će mi dāt kōkōš!’ Nēće kōkošē, mīlī... Znāš kākō, dok san jā dŕžala undā jā i Mārīja tūkle, ūn bīce bīje māćī, glēdā, pa mu se zgādlo...

Martin Bilaver

O starosti

Dòšlo j da zabòravļān, a kad lēžēn, dòžē mi svē kà da ìmān dvāce gòdīnā: kākō san bīje u Kòrlātu, kākō sən išā, kākō sən bīje u parzánīn trī gòdne i trī mīsēca. E, al sādā sāsīvīn drùkčijē. Jer nūćon nē spāvān, a sādā, sādā mīslīn kākō san rēkā, kākō národ žīvī i kākō vrīme i... Zíma me stēžē i prītēžē k sēb i mòra bīt tākō.

LITERATURA***KNJIGE I ČASOPISI***

- ANIĆ, Vladimir – GOLDSTEIN, Ivo. 2005. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi liber.
- BABIĆ, Stjepan. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku* (treće, poboljšano izdanje). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Nakladni zavod Globus.
- BABIĆ, Zvonko. *Rječnik mjesta Pridrage* (rukopis).
- BAŠIĆ, Mile. 2013. *Rječnik govora mjesta Škabrnje*. Zadar: vlastita naklada.
- BJELANOVIĆ, Živko. 2012. *Antroponimija Bukovice*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta”.

- BJELANOVIĆ, Živko. 1977. „Novoštokavski govori sjeverne Dalmacije i čakavski supstrat”. *Radovi Pedagoške akademije Split* 2: 47–66.
- ČILAŠ ŠIMPRAGA, Ankica. 2010. „Ikavski štokavski govori između rijeke Krke i Nereve”. *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*. Split – Zagreb: Književni krug Split – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: 159–225.
- FELDBAUER, Božidar. 2005. *Leksikon naselja hrvatske (M-Ž)*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- IVIĆ, Pavle. 1987. „O poreklu ijekavskog govora u Benkovačkom kraju”. *Benkovački kraj kroz vjekove*, sv. 1. Benkovac – Zadar: Općinska konferencija SSRNH – Filozofski fakultet: 157–170.
- KAPOVIĆ, Mate. 2006. *Rekonstrukcija baltoslavenskih osobnih zamjenica s posebnim osvrtom na naglasak* (doktorski rad). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- KAPOVIĆ, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije: Fonologija*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KLAIĆ, Bratoljub – Školska knjiga. 2012. *Novi rječnik stranih riječi*. Zagreb: Školska knjiga.
- KURTOVIĆ BUDJA, Ivana. 2010. „Kopnjeni čakavski govori u okolici Splita, Šibenika i Zadra”. *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*. Split – Zagreb: Književni krug Split – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: 77–159.
- LISAC, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1: Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- MAGAŠ, Ivan. 2014. „Govor Pridrage”. *Zadarska smotra* LXIII, 3: 127–139.
- MILKOVIĆ, Ante. 2001. *Naša Škabrnja: 18. studenog 1991. – 18. studenog 2001.* Škabrnja: Općina Škabrnja.
- OKUKA, Miloš. 2008. *Srpski dijalekti*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta”.
- SILIĆ, Josip – PRANJKOVIĆ, Ivo. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- SKOK, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- TOMELIĆ ČURLIN, Marijana – ANIĆ, Marija. 2013. „Fonološki i morfološki opis kruševačkoga govora”. *Croatica et Slavica Iadertina* 8, 2: 349–362.
- VINJA, Vojmir. 1998–2016. *Jadranske etimologije I-IV: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- VUKUŠIĆ, Stjepan. 1985. „Hrvatska naglasna norma na osnovi zapadnog dijalekta (ikavaca)”. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, 1: 275–290.

INTERNETSKI IZVORI

BAĆAC, Valentina. 2010. „Tradicijska prehrana”. *Zapisi iz gornjih Ravnih kotara. Etnološki, povijesni i muzeološki prilozi o Islamu Latinskom, Islamu Grčkom, Kašiću i Podgradini* (ur. Černelić, Milana i Rajković-Iveta, Marijeta). Zagreb: Filozofski fakultet – Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije: 301–335. Dostupno na: <http://kula-jankovica.unizg.hr/files/file/DS-02-Ravni-kotari.pdf>.

Benkovac.rs – Rječnik. <http://www.benkovac.rs/vocabulary.php>.

ČURKOVIĆ, Dijana. 2014. *Govor Bitelića* (doktorski rad). Rijeka: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://bib.irb.hr/datoteka/705585.Doktorat_Curkovic.pdf.

Državni zavod za statistiku. www.dzs.hr.

Google karte. <https://maps.google.hr>.

Hrvatski jezični portal. <http://hjp.znanje.hr/>.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LOCAL DIALECTS OF
BILJANE DONJE AND ŠKABRNJA**

IVAN MAGAŠ

SUMMARY

This article compares the speeches of two neighbouring places in the Zadar hinterland - Donje Biljane, whose vernacular is Neo-Štokavian Jekavian, and Škabrnje, whose speech is Neo-Štokavian Ikavian. The speeches are described on the phonological, morphological, syntactic and lexical level following standard dialectological procedures. Although these speeches of Ravni kotari have been adjacent for centuries, they hardly ever influenced each other. The speech of Donje Biljane, to the best of our knowledge, is the first in more detail described speech of the Orthodox population in Ravni kotari. Škabrnje's speech fits in well with the image of the previously researched Neo-Štokavian Ikavian speeches in the Zadar region.

KEYWORDS:

dialectological description, Donje Biljane, Neo-Štokavian Ikavian, Neo-Štokavian Jekavian, Ravni kotari, Škabrnja